

PRIRUČNIK ZA
UPOZNAVANJE
NASTAVNICA I NASTAVNIKA
SA METODAMA
RODNO ODGOVORNOG
POUČAVANJA

**PRIRUČNIK ZA
UPOZNAVANJE
NASTAVNICA I NASTAVNIKA
SA METODAMA
RODNO ODGOVORNOG
POUČAVANJA**

Priručnik priređili/le:

prof. dr. Zilka Spahić Šiljak

prof. dr. Jasmina Husanović Pehar

prof. dr. Ivana Zečević

prof. dr. Slavica Tutnjević

prof. dr. Srđan Dušanić

mag. elektrotehnike Leila Hadžić

PREDGOVOR	6
SKRAĆENICE	8
UVOD	10
Definicije pojmova rod i pol	12
Osnaživanje mehanizama za rodnu ravnopravnost	14
Stereotipi i predrasude o rodnim ulogama	15
Patrijarhat i seksizam u društvenom životu i svakodnevnici	16
Rodno odgovorna pedagogija: ka osnaživanju i ravnopravnosti	18
Rodno odgovorno poučavanje	20
MATERIJALI ZA RODNO ODGOVORNO POUČAVANJE	20
Rodno osjetljivi nastavni materijali	22
KRITERIJI ZA PROCJENU I PRIJEDLOZI ZA PROMIDŽBU NASTAVNIH LEKCIJA	24
Rodno odgovorni aspekti nastavnih jedinica na osnovu načela dostupnosti, različitosti, pravičnosti, inkluzivnosti i ravnopravnosti	28
Prijedlozi za promidžbu nastavnog materijala	32
Nastavne metode	42
RODNO OSJETLJIVA INTERAKCIJA I KOMUNIKACIJA U NASTAVI	42
Komunikacija u nastavi	44
Uređenje enterijera	45
Povratne informacije	46
SAŽETAK I PREPORUKE ZA NASTAVNIKE I NASTAVNICE O RODNO ODGOVORNIM METODAMA POUČAVANJA	50
DODATAK: ALATKA ZA PROCJENU I OBOGAĆIVANJE LEKCIJA PREMA NAČELIMA RODNO ODGOVORNOG POUČAVANJA	52
LITERATURA	60

Svrha ovog priručnika je upoznavanje nastavnica i nastavnika sa metodama rodno odgovornog poučavanja, te razvoj inkluzivnijeg i rodno ravnopravnijeg obrazovanja, pogotovu u području nauke, tehnologije, inženjerstva, umjetnosti i matematike (STEAM). Priručnik je nastao u sklopu UNICEF-ovog programa koji je implementiran u suradnji sa udruženjem „Genesis Project“, te grupom univerzitetskih profesorica i profesora koji su i pripremili Priručnik.

Ideja za kreiranje ovakvog nastavnog materijala je proizašla iz spoznaje i zapažanja da su u nastavnom procesu u našim školama prisutni elementi rodni stereotipa, koji mogu negativno utjecati na učenice i učenike u smislu njihovog samopoštivanja, donošenja nekih životnih odluka (npr. o daljnjem profesionalnom usmjeravanju), poremećenih interpersonalnih odnosa, iskrivljene percepcije rodni uloga itd. Rodni stereotipi se ispoljavaju kroz pojedine metode rada u školi, način na koji su prezentirane određene teme u udžbenicima, interakciju i komunikaciju između svih aktera u školi itd.

Priručnik se sastoji od nekoliko poglavlja. U uvodnom dijelu su predstavljeni osnovni pojmovi koji se obrađuju u Priručniku. Data su objašnjenja o tome šta je rod, spol, osnaživanje za rodnu ravnopravnost, stereotipi i predrasude o rodnim ulogama, patrijarhat, seksizam, rodno odgovorna pedagogija itd. U drugom poglavlju pod nazivom „Materijali za rodno odgovorno poučavanje“, pored ostalog, ukazuje se i na koje elemente je potrebno obratiti pažnju prilikom formuliranja teksta, ilustracija, pitanja i zadataka, a u kontekstu promidžbe rodne ravnopravnosti. Poslije ovog

poglavlja dolazi i dio „Kriteriji za procjenu i prijedlozi za promidžbu nastavnih lekcija“ u kojem je predstavljen sažetak preliminarne analize deset odabranih nastavnih jedinica u udžbenicima biologije, hemije, fizike, historije umjetnosti, informatike i tehničke kulture, a dati su i prijedlozi za promidžbu nastavnih lekcija. Poglavlje „Rodno osjetljiva interakcija i komunikacija u nastavi“ obuhvaća prijedloge na koji način poštivati rodnu senzibilnost kroz primjenu različitih nastavnih metoda, komunikaciju sa učenicima, prostornu organizaciju, te davanje povratne informacije učenicima. Ključne ideje i poruke iz svih poglavlja su sumirane i dodatno obrađene kroz poglavlje „Sažetak i preporuke za nastavnice i nastavnike o rodno odgovornim metodama poučavanja“. U završnom dijelu Priručnika kao pomoćno nastavno sredstvo nalazi se „Dodatak“, koji sadrži alatku za procjenu i obogaćivanje lekcija prema načelima rodno odgovornog poučavanja, kao i „Literatura“ sa spiskom publikacija koje mogu pridonijeti bogatijem realiziranju nastave, te usavršavanju nastavnog osoblja.

Nadamo se da će predočeni tekstovi u ovom priručniku pridonijeti rodnom senzibiliziranju nastavnog osoblja, te boljem razumijevanju problema rodnog stereotipiziranja koji je zastupljen u različitim aspektima nastavnog procesa. U tom kontekstu, nastavnice i nastavnici mogu imati različite uloge, mogu biti dodatni poticatelji rodni predrasuda, ali i nezaobilazan faktor njihove redukcije. Očekujemo da će nastavno osoblje shvatiti važnost i implikacije ovog problema, te izabrati pravu stranu i dati svoj doprinos u razvoju inkluzivnijeg obrazovanja i rodno ravnopravnijeg društva.

Autori, septembar 2021. godine

LGBTIQ – lezbijke, gejevi, biseksualne, transseksualne, međuspolne i queer osobe

NPP – nastavni plan i program

STEAM – nauka, tehnologija, inženjerstvo, umjetnost i matematika (engl. science, technology, engineering, art and mathematics)

UNICEF – Fond Ujedinjenih nacija za djecu (engl. United Nations International Children's Emergency Fund)

UNESCO – Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu (engl. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)

U uvodu ovog priručnika objašnjavamo osnovne pojmove u vezi sa rodom, rodno odgovornim pedagoškim pristupima u obrazovanju u području STEAM-a, utjecajem obrazovanja i obrazovnih institucija u postizanju rodne ravnopravnosti, te utjecaju sociokulturnih faktora na izgradnju roda i rodnih odnosa. Rodna perspektiva je važna u svim aspektima obrazovanja, pa tako i u STEAM obrazovanju, kako bi se osigurale jednake mogućnosti i pravični pristupi za djevojčice i dječake, kao i eliminirali stereotipni sadržaji u udžbenicima, te rodno neosjetljivi načini poučavanja.

Na međunarodnom nivou je postignut značajan napredak u pitanjima rodne ravnopravnosti, mada su žene još uvijek podzastupljene na vodećim pozicijama u politici, ekonomiji i društvu općenito, te ih je nesrazmjerno malo zastupljeno u STEAM područjima u odnosu na muškarce. U Bosni i Hercegovini je slična situacija, iako je Zakonom o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini (2003) unaprijeđen pravni okvir, kao i kroz uspostavljene mehanizme za promociju i praćenje provedbe ovog zakona na različitim nivoima vlasti. Međutim, u društvu, politici i ekonomiji, pa tako i STEAM-u i dalje dominiraju muškarci, a to su područja sa najbolje plaćenim poslovima. Razni oblici neravnopravnosti, uključujući i rodnu neravnopravnost, i dalje su prisutni u svakom segmentu društva. Osim toga, u obrazovanju imamo i fenomen „feminizacije“ zanimanja, gdje žene čine većinu nastavnog kadra u osnovnim školama. Bez obzira na to, većina nastavnog osoblja nije senzibilizirana i/ili obučena za rodno odgovorno poučavanje i rodno osjetljivu komunikaciju i interakciju sa učenicima i učenicama, kao što nisu senzibilizirani i/ili obučeni djelatnici i djelatnice u područjima STEAM-a.

Često spominjani argumenti o takozvanoj neutralnosti su u suštini štetni i diskriminacijski, jer uvijek pogoduju onima koji su privilegirani, a dodatno marginaliziraju one koji su već na margini, a prije svega neutralnost nije ni moguća u našem jeziku, jer su sve imenice koje se odnose na ljude (njihove identitete, zanimanja, osobine

itd.) određenog roda, i to uglavnom muškog ili ženskog, a vrlo rijetko srednjeg. Problem u našem društvu je to što zvanični jezik u nazivima radnih mjesta, položaja, zvanja i zanimanja uglavnom nije rodno osjetljiv, osim u nižekvalificiranim poslovima, pa tako, naprimjer, u klasifikacijama zanimanja nemamo diplomirane inženjerke, matematičarke ili doktorice nauka (nego inženjere, matematičare i doktore nauka), ali zato imamo čistačice i kuharice. Čuje se čak i krivo mišljenje kako naši jezici u Bosni i Hercegovini ne poznaju rodno osjetljive kategorije, što je netačno i odnosi se samo na nepravredno kodificirani i široko usvojeni, ali diskriminacijski jezik državnih i brojnih društvenih institucija na koji su mnogi naviknuti, a koji je duboko maskuliniziran.

Kada govorimo o rodnoj ravnopravnosti, ne govorimo samo o tome da se djevojčicama i dječacima osigura jednak pristup obrazovanju, već da kroz obrazovanje podjednako budu ohrabreni i osnaženi da se bave poslovima koji se u društvu općenito doživljavaju kao tipično muški ili ženski poslovi (termin za ovo je „rodna podjela rada“). Također, proklamovana jednakost i ravnopravnost ne znače isto za djevojčice i dječake koji su manje privilegirani, čiji roditelji nemaju resurse ili koji nisu odrastali u okruženju koje je poticalo ravnopravno sudjelovanje dječaka i djevojčica u svim sferama života. Zbog toga je pored jednakog pristupa važno i načelo pravičnosti, odnosno da se afirmativnim mjerama pomogne onima koji imaju drukčije početne pozicije kada je u pitanju društveni uspjeh i napredak. Rodno odgovorno poučavanje je stoga izuzetno važno, jer ne samo da inzistira na jednakosti i pravičnosti, već i pomaže djevojčicama i dječacima da unaprijede svoja znanja, vještine, samopouzdanje i uvažavanje drugih bez obzira na razlike i unatoč predrasudama.

Definicije pojmova rod i spol

Da bismo pojasnili značenja pojmova rod i spol, te razliku između njih (a uvažavajući činjenicu da postoje brojni međusobno različiti teorijski i institucionalni stavovi o načinu definiranja i jednog i drugog), za potrebe ovog priručnika pozvaćemo se na vrlo jasne i upotrebljive definicije svjetskih i evropskih institucija, odnosno UNESCO-a i Odjela Evropske komisije za promidžbu jednakih mogućnosti. UNESCO daje sljedeću definiciju pojma rod (engl. *gender*):

„**Rod** se odnosi na uloge i odgovornosti muškaraca i žena koje su kreirale naše obitelji, naša društva i naše kulture. Pojam rod također uključuje i očekivanja o karakteristikama, urođenim osobinama i ponašanjima žena i muškaraca (femininost i maskulinitet). Rodne uloge i očekivanja se uče. One se vremenom mijenjaju i razlikuju se od kulture do kulture. Sistem društvenog razlikovanja kao što je politički status, etnicitet, dob, fizičke i mentalne poteškoće u razvoju i drugo utječu na oblikovanje rodni uloga. Koncept roda je ključan, jer kada se koristi u društvenim analizama, otkriva na koji način je konstruirana podređenost žene (ili dominacija muškarca). Stoga se podređenost može promijeniti ili okončati. Ona nije biološki uvjetovana, niti je zauvijek fiksirana“ (2003: 1).

U *Rječniku 100 pojmova o ravnopravnosti između žena i muškaraca*, koji je objavio Odjel Evropske komisije za promidžbu jednakih mogućnosti (1998: 25), rod je kategorija koja se odnosi na društvene, kulturne i psihološke osobine koje se pripisuju jednom ili drugom spolu. Riječ je o društvenim razlikama između žena i muškaraca koje su naučene i koje se mijenjaju. Rod je ono što određuje muškost / maskulinitet / maskulinitet i ženskost / femininost / feminitet u određenom društvenom i kulturološkom kontekstu.

Većina međunarodnih i domaćih institucija i društveno-kulturoloških sistema smatra **spol** (engl. *sex*) svim onim što nas čini biološki muškarcem ili ženom i uglavnom je zadat, jer se osoba rađa s njim. Ovdje je riječ o biološkim funkcijama žena i muškaraca i one se odnose na raspodjelu hromozoma, hormona, anatomiju,

reproduktivne organe i druge komponente dominantne spolnosti u medicinskom i biološkom smislu. Iako je pojednostavljena podjela spola na muški i ženski ustaljena u praksi, problem je što se neke osobe ne mogu svrstati u ove dvije kategorije. Iako imaju muške ili ženske spolne oznake oni se tako ne osjećaju, odnosno osjećaju da su zarobljeni u krivom tijelu i neki od njih se podvrgavaju procesu promjene spola. Pored ženskog i muškog spola i heteronormativnosti postoji mnoštvo spolnih i rodni identiteta koji se ne uklapaju u binarnu sliku muškog i ženskog spola, zbog čega nam je potrebna kategorija međuspolnosti.

Međuspolna osoba se rađa sa spolnim karakteristikama koje se ne uklapaju u binarnu sliku muškog i ženskog spola i međuspolnost je biološka odrednica, koju su u drugoj polovici 20. stoljeća zdravstvene institucije uglavnom rješavale hirurškim intervencijama. Prateći tu djecu tokom njihovog razvoja ustanovili su da medicinski dodijeljena spolna karakteristika često ne odgovara spolnom identitetu te osobe, jer se ona osjećala zarobljeno u takvom tijelu.

Transrodnost se odnosi na rodni identitet osobe koja može imati muške, ženske ili međuspolne karakteristike i njezin osjećaj identiteta se ne poklapa sa datim biološkim karakteristikama. Transrodne osobe, dakle, po svojoj seksualnoj orijentaciji mogu biti heteroseksualne ili homoseksualne ili nešto sasvim drugo u spektru LGBTIQ identiteta.

Seksualna orijentacija podrazumijeva seksualnu i emocionalnu privlačnost prema bilo kom spolu ili spolovima i vrlo je šarolika, odnosno individualna. Heteroseksualnost je kada se osobe muškog i ženskog spola seksualno privlače, a homoseksualnost je kada se privlače osobe istog spola, dok je biseksualnost privlačnost prema oba spola. Seksualna orijentacija se ne bira, a identitet i ponašanje se biraju, te mogu, ali i ne moraju, biti u skladu sa seksualnom orijentacijom (Hasanagić, 2012). Postoji čitav niz seksualne privlačnosti za koji se koristi engleska riječ *queer*, a koja je uključena u termin LGBTIQ (lezbijke, gejevi, biseksualne, transseksualne, međuspolne i *queer* osobe).

Oснаživanje mehanizama za rodnu ravnopravnost

Iako je rodna ravnopravnost regulirana međunarodnim normama i standardima i domaćim pozitivnim propisima, potrebno je osnaživati i žene i muškarce za rodnu ravnopravnost. Većina kultura i dalje favorizira jedan spol u odnosu na drugi i prihvaća dihotomiju rodnih uloga, zanimanja i zvanja.

Rodna ravnopravnost / rodna jednakost podrazumijeva da žene i muškarci imaju jednake uvjete da realiziraju svoja ljudska prava, da pridonese, kao i da imaju dobrobit od ekonomskog, društvenog, kulturnog i političkog razvoja. Rodna ravnopravnost je, dakle, jednako vrednovanje sličnosti i različitosti žena i muškaraca od društva, kao i uloga koje oni imaju, a to znači da muškarci i žene budu potpuni partneri i partnerice u svojim domovima, u svojoj zajednici, u svom društvu, kao i u nauci, tehnologiji i umjetnosti (UNESCO, 2003).

Oснаživanje je stvar svih ljudi, i žena i muškaraca, koji preuzimaju kontrolu nad svojim životima, postavljaju vlastite ciljeve i planove, stječu vještine, grade samopouzdanje, rješavaju probleme i razvijaju kritičku samostalnost. Niko ne može sam osnažiti nekog drugog ili drugu: jedino sama osoba može sebe osnažiti tako da može birati, otvoreno govoriti, dizati svoj glas, te se zauzimati za sebe. Međutim, svaka osoba to može samo onda kada postoji društveni okvir, odnosno takve institucije (poput školskih, naučnih i obrazovnih) koje osnaženje pojedinaca i društvenih grupa istinski omogućuju, podržavaju i njeguju (UNESCO, 2003).

Dakle, institucije, uključujući i škole, kao i nastavno osoblje, dužni su pomoći osobi u tom procesu osnaživanja i stjecanja društvene, kao i rodne ravnopravnosti. Da bi djevojčice i dječaci podjednako razvijali svoje individualne kapacitete i talente, proces socijalizacije u školi treba biti rodno osjetljiv i rodno odgovoran na specifične potrebe svake djevojčice i svakog dječaka. Škola istodobno reflektira društvo u kojem djeluje i oblikuje ga kroz proces socijalizacije učenika i učenica.

Stereotipi i predrasude o rodnim ulogama

Rodne uloge se uče i kreiraju u svakom kulturološkom okruženju i riječ je o nepisanim društvenim pravilima koja upravljaju ponašanjima ljudi u određenim situacijama. Međutim, društvene norme za ženu i muškarca su različite za iste situacije, što rezultira dvostrukim moralnim standardima. Naprimjer, ako se muškarac ne oženi za njega se rjeđe kaže da je šteta što se nije oženio jer je dobar čovjek, uspješan i vrijedan, a za ženu se pak često kaže da je šteta što je neudata, a vrlo često i da nešto sigurno nije u redu s njom ili da joj nešto nedostaje ako se nije udala, a pogotovu ako se nije ostvarila kao majka (Spahić Šiljak, 2019). Ta predrasuda o „manjkavosti“ žene koja nije u braku ili koja nije nećija (biološka ili nebiološka) majka je duboko patrijarhalna i opasna. Iako danas ne postoje zakonske sankcije za neprihvatanje društveno i kulturološki dodijeljene rodne uloge, žene i muškarci trpe stigmju, viktimizaciju, etiketiranje i druge vrste pritiska svaki put kada su „izvan društvene norme“.

Stereotipi su rezultat nepravednih, a često i nasilnih društvenih normi, kao i dvostrukih moralnih standarda i mjerila za žene i muškarce. Riječ je o pojednostavljenim slikama ili idejama o nekoj osobi ili grupi i na njima izvedenim generaliziranjima o pripadnicima te grupe. Ljudski mozak često koristi generaliziranja kao tzv. kognitivne skraćnice, jer nema vremena procesuirati veliki informacija, pa donosi zaključke na osnovu ograničenog broja informacija ili unaprijed formiranih stavova o nekoj osobi ili grupi (Spahić Šiljak, 2019). Stereotipi mogu biti pozitivni (naprimjer, vrlo su često u obliku komplimenata upućenih ženama), ali su uglavnom negativni. Recimo, pozitivan stereotip je da su žene društvene, a negativan da nisu djelotvorne; pozitivan stereotip za muškarce je da su odlučni, a negativan da su nepouzdati.

Predrasuda je negativan osjećaj i stav prema nekoj osobi ili grupi, koji se gradi na osnovu stereotipa. Stereotipi i predrasude su opasni jer ne uzimaju u obzir individualne razlike, sposobnosti i postignuća i ne samo da opisuju kakvi su ljudi na osnovu malog broja informacija, već govore i o tome kakvi bi trebali biti. Žene su izložene negativnim stereotipima više nego muškarci, pa se žene vrlo često definiraju kao emotivne, nestabilne, neuravnotežene (što se pripisuje biološkim faktorima, poput hormona). To je onda razlog zbog čega se smatra da žene nisu sposobne biti na vodećim pozicijama ili mjestima odlučivanja u društvu, a kada i jesu, onda im se zbog takvih predrasuda pojavljuju brojne prepreke u obavljanju posla. Nažalost, na temeljima pseudonauke i pseudovjerovanja se smatralo da biološke determinantne, reproduktivne uloge i fizička konstitucija žene i muškarca određuju njihov psihološki profil i intelektualne sposobnosti (Spahić Šiljak, 2019). Iako se danas u naučnim istraživanjima pokazuje da razlike u intelektualnim kapacitetima nisu rodno uvjetovane i da žene i muškarci mogu biti podjednako talentirani, napredni i uspješni u matematici, tehnologiji, inženjerstvu, prirodnim i drugim naukama, još uvijek se područje STEAM-a doživljava kao dominantno muško područje. Problem je u tome što se u obzir ne uzima socijalizacija djevojčica i dječaka i što se djevojčice ne ohrabruju da se više bave područjem STEAM-a.

Patrijarhat i seksizam u društvenom životu i svakodnevnici

Patrijarhat i seksizam su integralni dio svakodnevnog života većine društava, pa tako i društva u Bosni i Hercegovini. „Patrijarhat (grč. patrijarh – otac) je sistem moći u društvu ili institucijama u kojem muškarac ima moć nad ženama i muškarcima iz grupa niže društvene stratifikacije. Patrijarhalno društvo je sistem moći u kojem su muškarci privilegirani u odnosu na žene“ (Spahić Šiljak, 2019: 19). Žene i muškarci se odgajaju u patrijarhalnom sistemu vrijednosti u kojem se muškarci trebaju uklopiti u norme muškosti (npr. snažan, čvrst i dominantan), a žene u norme ženskosti (npr. slabe, emotivne i podređene). Kroz odgoj u obitelji i dominantne stavove mnogih religija, kao i kroz vjeronauk, te kulturne običaje prisutne u primarnoj socijalizaciji, prenosile su se i još uvijek se prenose ustaljene slike i narativi o tome da je Bog prvo stvorio muškaraca da vlada svijetom, a ženu je stvorio od njega da mu bude pomoćnica i poslušna. Takve slike se najčešće nekritički prihvaćaju kao prirodni i nepromjenjivi poredak stvari u životu sa svim stereotipima koji se vežu za jedan i drugi spol. Iako je postignut značajan napredak u području ženskih ljudskih prava i dalje je prisutna feminizacija zanimanja i poslova, pa se žene usmjeravaju uglavnom u ona zanimanja koja su produžena ruka poslova iz privatne sfere života: obrazovanje, odgoj, pomoć i skrb za bolesne, i uslužne djelatnosti. Muškarci se, s druge strane, usmjeravaju u ona zanimanja koja nemaju mnogo dodirnih tačaka sa brigom o obitelji ili drugima, kao i odgajanjem djece.

Patrijarhalni poredak se održava i uz konstantno ponavljanje seksističkih stavova o ženama i njihovom tijelu i ulogama. Seksizam je uvreda na osnovu spola, koja se zasniva na predrasudama i stereotipima. Kroz ponavljanje seksističkih poruka ženama se stavlja do znanja da su manje vrijedne od muškarca. Ako se takve poruke ne kažnjavaju i javno ne osuđuju, što se događa u patrijarhalnim društvima, onda seksizam opstaje i podriva rodnu ravnopravnost, doduše, danas mnogo manje u otvorenim formama, ali sasvim sigurno u oblicima koje je teško prepoznati, jer imaju tzv. benevolentan sadržaj, koji u suštini normalizira status kvo u vezi sa rodnom

neravnopravnošću. To vidimo, naprimjer, onda kada se ženama govori da su najbolje odgajateljice, a muškarci zaštitnici koji trebaju materijalno zbrinjavati obitelj, ili onda kada se žene nazivaju „kraljicama-majkama“ koje zaslužuju svaku pažnju. Mnoge žene u tome ne prepoznaju skriveni seksizam, jer im je važna obitelj ili im je potrebna bilo kakva valorizacija. „Problem nastaje onda kada se ženi zbog te važne uloge majčinstva osporava da se angažira i iskaže i u drugim područjima djelovanja, a posebno na mjestima odlučivanja i kreiranja politika...“ (Spahić Šiljak, 2015: 109). Kada se sve ovo uzme u obzir, onda je jasno koliko je važno intervenirati u obrazovanju i razgrađivati okoštale i nove forme seksizama, stereotipa i predrasuda koje i otvoreno i suptilno šalju novim generacijama mladih poruku o njihovim rodnim ulogama i poželjnim ili normiranim mjestima u društvu. Borba protiv patrijarhata i seksizma je humanistički zadatak i obrazovnog i naučnog rada.

Rodno odgovorna pedagogija: ka osnaživanju i ravnopravnosti

Rodno odgovorna ili rodno respozivna pedagogija odnosi se na procese i poučavanja gradiva i učenja gradiva koja obraća pažnju na specifične potrebe u učenju za sve djevojčice i dječake. Ove potrebe možemo ustanoviti tako što ćemo procijeniti izazove i propuste kada su u pitanju vještine, kompetencije i znanja djece specifičnog roda. Recimo, može se desiti da dječacima treba dodatno pomoći da razviju emocionalnu inteligenciju ili da bolje čitaju, a da djevojčicama treba dodatna podrška da govore ili se javljaju na času, ili da sudjeluju u STEAM područjima. S obzirom na to da je ovo samo primjer, svaka nastavnica i svaki nastavnik može u svojoj učionici proučiti i odrediti specifične učeničke potrebe za svaku učenicu i svakog učenika i pri tome uzeti rodnu komponentu u obzir. To znači da rodno osjetljiva pedagogija podrazumijeva da nastavnice i nastavnici primijene rodno inkluzivan pristup u procesima planiranja časova, nastavnim metodama, upravljanju učionicom i evaluaciji ishoda učenja, odnosno ocjenjivanju.

Rodno odgovorna pedagogija je usko povezana sa feminističkim, kritičkim mirovnim pedagogijama. Tako, recimo, feministička teoretičarka i aktivistica sa pseudonomom bell hooks sjedinjuje postulate feminističkih, kritičkih i mirovnih pedagogija, tako što se zalaže za ideju učionice koja je zasnovana na cilju demokratskog učešća i nove vrste obrazovanja, kako bi se učenice i učenici poučavali kritičkom mišljenju na način koji se opire seksizmu i ukida patrijarhalne norme (Hooks, 1994: 2000).

Kritička pedagogija Paula Friere nas podsjeća na to da proces obrazovanja nije nikada neutralan i da ovisi o nastavnici i nastavniku da li će učionicu učiniti mjestom prakticanja slobode ili će učionica biti mjesto isporučivanja gotovih recepata (Reardon, 2006). Zadatak svake nastavnice i nastavnika je poučiti učenice i učenike da nadvladaju, prevladaju i prevaziđu granice koje su im propisane spolnim, rodnim, etničkim, rasnim ili klasnim identitetom. Prema takvom stavu, obrazovanje je praksa slobode koja počiva na kritičkom, logički i naučno zasnovanom

stavu. Također, feminizam je politika jednakosti za sve, jer ukidanje seksizma i rodnog nasilja i nejednakosti predstavlja dobrobit i za žene i za muškarce, odnosno u zajedničkom je interesu. Progresivno i cjelovito obrazovanje se stječe kroz angažiranu pedagogiju, koja od nas zahtijeva puno, ali na kraju predstavlja onaj napor gdje nastavne prakse i metode zaista naglašavaju dobrobit učenica i učenika, i njih stavljaju u središte. Razmišljanja bell hooks su povezana sa promišljanjima školstva, pismenosti, svijesti i odnosa prema marginaliziranim grupama koje je razvio Paulo Freire (2000: 2005), a čija su promišljanja bila izuzetno važna za mirovne studije, pedagogiju i obrazovanje za mir, zbog toga što iz temelja oblikuju društveno i humanistički afirmativno djelovanje u učionici.

Već je općeprihvaćeno da pedagoški pristupi ne smiju proizvoditi učeničku pasivnost i konformizam. Nastavni planovi i programi i metode poučavanja moraju biti inovativni i to tako da unaprijede učeničko učenje i saznavanje, kao i da promoviraju rodnu ravnopravnost, a to se može uraditi samo ako se učenice i učenici motiviraju da stalno i kroz cijeli život uče, odnosno ako njihovi nastavnici i nastavnice odaberu one nastavne aktivnosti i metode poučavanja koji maksimizuju njihov kapacitet za cjeloživotno učenje i kritičko obrazovanje. Pedagogija, koja je rodno osviještena i rodno odgovorna, koristi iskustveno obrazovanje i dijalog koji osnažuje učenice i učenike da kritički reflektuju svijet oko sebe tako što će postati angažirane članice i članovi društva koji značajno pridonose svojim zajednicama. Djeca izrastaju u takve građanke i građane samo onda kada obrazovanje podrazumijeva uključivost, priznavanje i poštivanje svih različitosti, odnosno kada je svaka osoba priznata, prepoznata i poštivana zbog svojih sposobnosti, interesa, ideja, potreba i raznovrsnih društvenih identiteta (Tolleson & Osborn, 2008).

Nastavnici i nastavnice moraju inspirirati i uključiti svakakog pojedinačnog učenika i učenicu na način koji ukida rodne nejednakosti i njihovu reprodukciju, kao i sve druge oblike nejednakosti koje sprečavaju napredovanje hiljade djece u Bosni i Hercegovini. U svijetu u kojem je toliko prisutno nasilje u svakom obliku, a ne samo rodnom, i koje se perpetuirano normalizira u svakodnevnom životu, etički je imperativ nastavnicama i nastavnicima da se takvom svijetu odupru tako što će obrazovati svoje učenice i učenike na načine kojima se takav svijet mijenja, a sami učenici stječu kompetencije i vještine, sposobnosti i motivacije da ga mijenjaju nabolje. Možemo reći da su osnovna dva cilja ovakvih rodno odgovornih pedagogija u svakom području, uključujući i STEAM područja, rodna ravnopravnost i osnaživanje svih učenika i učenica. Brojni su obrazovni i društveni argumenti u prilog tome zašto djevojčice trebaju biti više i bolje uključene u STEAM područja (UNESCO, 2006) kroz zaokruženo obrazovanje koje, bez obzira na rodne, etničke, spolne, nacionalne, rasne, klasne i druge razlike, podjednako omogućuje da koriste obrazovne mogućnosti i šanse i obrazuju se u pravcu izvrsnosti i napretka na ravnopravan, suvremen i inovativan način.

MATERIJALI ZA RODNO ODGOVORNO POUČAVANJE

Rodno odgovorno poučavanje

Rodno odgovorno poučavanje uzima u obzir specifične potrebe koje sve djevojčice i svi dječaci mogu imati u procesu učenja. Te potrebe se mogu identificirati procjenom njihovih vještina i znanja. Naprimjer, dječacima češće treba dodatna podrška za razvoj vještina čitanja, dok djevojčicama češće treba dodatna podrška da bi se više aktivirale u područjima STEAM predmeta. Važno je imati na umu da su ovo samo primjeri koji služe da bolje razumijemo šta znači identificirati posebne potrebe u učenju. Iz ovog primjera ne treba zaključiti da svim dječacima treba dodatna podrška u savladavanju čitanja, kao što ni svim djevojčicama ne treba dodatna podrška za uključivanje u STEAM područja.

Izuzetno je važno imati na umu da **stereotipni stavovi, ponašanja i očekivanja u vezi sa spolom mogu ograničiti izbor djevojčica i dječaka u pogledu interesiranja za različite predmete u školi, ali i njihovih potencijalnih budućih zanimanja.** Sociokulturne norme i razni oblici diskriminacije imaju snažan utjecaj na društvenu i ekonomsku ulogu koju žene i muškarci imaju u svim društvima, kao i na njihovo različito učešće na tržištu rada. Tako, manji broj žena koje se bave nekim od STEAM područja može se povezati sa diskriminacijskim društvenim stavovima o tome za koje su zanimanje žene sposobne ili nisu, ili o tome kakav je „posao za ženu“. Kao rezultat ovakvih u društvu duboko ukorijenjenih stavova, djevojčice mogu odrastati uz uvjerenje da žene nemaju sposobnosti ili inteligenciju za uspjeh u STEAM područjima, te stoga i izbjegavati uključivanje u STEAM tečajeve i karijere.

Rodno odgovorno poučavanje zahtijeva od nastavnica i nastavnika da zauzmu inkluzivan rodni pristup u procesima planiranja nastave, izvođenja nastave, upravljanja odjeljenjem i ocjenjivanja uspjeha. Jedan od važnih elemenata rodno odgovornog poučavanja je i jezik kojim se tokom nastave koristimo. Jezik koji nastavnice i nastavnici koriste u učionici može ojačati diskriminacijske rodne stereotipe, ili može promovirati rodnu inkluziju i ravnopravnost. Naprimjer, nastavnice i nastavnici trebaju koristiti obje rodne zamjenice kada navode

Promislimo:

Da li, prosječno, dječaci i djevojčice u mom razredu imaju neke različite potrebe u procesu učenja?

Šta ja radim u prilagodavanju svoje nastavu njihovim različitim potrebama?

Promislimo:

Kakav je moj stav o postojanju zanimanja za žene i zanimanja za muškarce?

Kako se taj moj stav preslikava na moju nastavu?

primjere. **Prilikom planiranja časa i izvođenja nastave, nastavnice i nastavnici trebaju uzeti u obzir različite potrebe učenica i učenika, proizašle iz njihovog različitog društvenog porijekla, stilova učenja, te duboko ukorijenjenih društvenih normi koje utječu na način na koji doživljavaju sebe, svoja interesiranja i sposobnosti.** Naprimjer, djevojčice mogu smatrati da je fizika više za dječake, dok dječaci mogu smatrati da je književnost više za djevojčice. Ovakve stereotipe potrebno je sa djecom analizirati i kritički propitivati, a nastavni proces prilagoditi specifičnim potrebama koje iz takvih uvjerenja proizlaze. Rodno prilagođeno planiranje nastave uzima u obzir nastavne materijale, materijale za učenje, metode i tehnike rada i uređenje učionica.

Promislimo:

Da li sam sa svojim učenicama i učenicima već preispitivao/-la društvene norme koje utječu na njihov doživljaj sebe, njihovih interesiranja i njihovih sposobnosti?

Kako bih takvu raspravu mogao/-la uklopiti u svoju nastavu?

Rodno osjetljivi nastavni materijali

Pod nastavnim materijalima prvenstveno mislimo na udžbenike i radne sveske, ali i na sve dodatne materijale koje nastavnice i nastavnici koriste u svojoj praksi kako bi djeci što bolje približili gradivo. S jedne strane, materijali koji se koriste u procesu poučavanja mogu utjecati na razvoj pravednog i inkluzivnog društva, ali, s druge strane, mogu podržavati, pa i poticati diskriminaciju i nejednakosti u društvu. Brzim pregledom različitih udžbenika za osnovne i srednje škole **može se uočiti da su rodni stereotipi u udžbenicima relativno česti.** Udžbenici češće prikazuju žene i djevojke kao slabe, pasivne i pokorne, u ulogama kućanica, njegovateljica i sl. Nasuprot njih, muškarci su predstavljeni kao moćni, sposobni i inteligentni, u ulogama direktora, ljekara, naučnika ili drugih moćnih osoba u društvu. Osim toga, muški rod (on, učenik, naučnik itd.) najčešće se koristi za označavanje i muškaraca i žena ili općenito ljudskih bića.

Promislimo:

Kako su žene i muškarci prikazani u udžbenicima i materijalima koje ja koristim?

Tekstovi i ilustracije u velikom broju udžbenika već odavno bi trebalo da se ažuriraju tako da ne promoviraju rodne stereotipe. Međutim, dok se taj dug i spor proces ne okonča, **nastavnice i nastavnici u toku nastavnog procesa i sami mogu razvijati rodno osjetljive materijale, te prilagođavati postojeće materijale kako bi rodne stereotipe transformirali u pozitivne poruke koje promoviraju i podržavaju ravnopravnost spolova.** Nastavnici imaju prilike da učenice i učenike nauče kako da sami kritički analiziraju rodnu zastupljenost i dekonstruiraju rodne stereotipe. Pored toga, nastavnice i nastavnici mogu revidirati materijale za učenje kako bi ih prilagodili lokalnom kontekstu i svojim učenicima i učenicima prikazali mnoštvo mogućnosti, uloga i odgovornosti koje su pred njima. U tom procesu nastavnice i nastavnici bi trebali koristiti rodno osjetljive nastavne metode i tehnike rada, pazeći da u aktivnostima budu jednako uključene sve učenice i učenici.

Na šta sve nastavnice i nastavnici trebaju obratiti pažnju kada su u pitanju udžbenici i rodno odgovorno poučavanje? Prostor za naglašavanje rodnih stereotipa u udžbenicima

nalazi se u samom tekstu udžbenika, ilustracijama i zadacima, nalogima i pitanjima. U ovom dijelu Priručnika ćemo vam ukazati na koji način se predstavljaju rodni stereotipi kako biste ih kroz nastavni proces što djelotvornije prevazišli.

U tekstu je važno obratiti pažnja na sljedeće:

- Da li tekst pruža relevantne primjere iz svakodnevnog života?
- Da li su u tekstu navedene zamjenice za dječake i djevojčice?
- Da li u tekstu postoje primjeri koji su jednako poticajni i za dječake i za djevojčice, te da li se u primjerima jednako predstavljaju dječaci i djevojčice?
- Da li se u pričama koje se nalaze u udžbenicima uvijek pojavljuju muškarci ili dječaci kao heroji, a žene ili djevojčice kao bespomoćne ili one koje treba spasiti?
- Da li u tekstu postoje elementi koji favoriziraju jedan spol u odnosu na drugi?

Na ilustracijama je važno uočiti sljedeće:

- Da li su dječaci i djevojčice, muškarci i žene u jednakom broju predstavljeni na ilustracijama?
- Da li ilustracije predstavljaju muškarce i žene, dječake i djevojčice u nekoj aktivnosti ili su češće pasivni promatrači?
- Da li su dječaci i djevojčice, muškarci i žene predstavljeni kao aktivni u nekim netradicionalnim aktivnostima, npr. da žena vozi kamion, a da muškarac pere posuđe?

Kod pitanja, zadataka i naloga je važno obratiti pažnju:

- Da li su aktivnosti koje oni zahtijevaju jednako pogodne i za dječake i za djevojčice?
- Da li aktivnosti koje oni zahtijevaju potiču različite stilove učenja kod učenika?
- Da li aktivnosti promoviraju rodne stereotipe, npr. da li se aktivnošću zahtijeva da dječaci budu vođe, a djevojčice da budu dio grupe koju vodi dječak?

KRITERIJI ZA PROCJENU I PRIJEDLOZI ZA PROMIDŽBU NASTAVNIH LEKCIJA

Prije nego što predstavimo prijedloge za promidžbu lekcija u udžbenicima, neophodno je da se kratko osvrnemo na **preliminarnu analizu deset odabranih nastavnih jedinica u udžbenicima biologije, hemije, fizike, historije umjetnosti, informatike i tehničke kulture, koji se trenutno koriste u obrazovnim sistemima u osnovnim i srednjim školama u Bosni i Hercegovini.** Ova analiza urađena je u augustu 2021. godine u organizaciji UNICEF-a, s ciljem da pruži preliminarne informacije o korištenju rodno odgovornih načina poučavanja u tipičnim lekcijama iz STEAM područja. Kao takva, ova analiza ne nudi iscrpan i detaljan prikaz cjelokupnog gradiva koje se obrađuje u osnovnim i srednjim školama u Bosni i Hercegovini, niti daje uvid u metode poučavanja koje nastavnici koriste u toku nastave. Međutim, ona nam pruža prvi dojam o prisustvu ili odsustvu osnovnih načela rodno odgovornog poučavanja u tipičnom udžbeniku na osnovu kojeg uče djeca različitih uzrasta u Bosni i Hercegovini, te predstavlja početni korak za potpuniju analizu. Analizom je obuhvaćen i širi kontekst, koji je podrazumijevao analizu prilagođenosti NPP-a individualnim stilovima i specifičnim potrebama, te prepoznavanje rodne različitosti i osjetljivosti.

Analiza je zasnovana na sljedećim općim načelima:

- **Različitost** – kojim se ispitalo da li se i koliko u lekcijama rodne razlike razvrstavaju, analiziraju ili rješavaju kroz obradu informacija, stvara li se svijest o rodnoj ravnopravnosti u području rada, te da li lekcije uzimaju u obzir različite potrebe svih dječaka i djevojčica u procesu učenja.
- **Pravičnost** – kojim se procjenjivalo da li lekcija kroz tekst i pitanja, zadatke i naloge, promovira jednake mogućnosti za djevojčice i dječake.
- **Dostupnost** – koji se bavi ispitivanjem da li su predznanja potrebna za obradu lekcije podjednako dostupna dječacima i djevojčicama.
- **Inkluzivnost** – koji se bavi ispitivanjem koliko su lekcije motivirajuće i za dječake i za djevojčice.
- **Ravnopravnost** – koji se bavi ispitivanjem da li i na koji način lekcija promovira rodnu ravnopravnost.

Kriteriji analize dobiveni na osnovu ovih načela podijeljeni su u dvije grupe:

A - Širi kontekst i NPP i

B - Rodno odgovorne komponente nastavnih jedinica izvedene na osnovu načela dostupnosti, različitosti, pravičnosti, inkluzivnosti i ravnopravnosti, koje ćemo u nastavku teksta prikazati:

A - Širi kontekst i NPP:

1. Prilagođenost NPP-a individualnim stilovima i specifičnim potrebama:

Da li nastavni plan i program (kojem pripada lekcija) općenito svojim sadržajem ili svojom strukturom motivira nastavnike/-ce i učenike/-ce da zajedno obrađuju gradivo na način prilagođen individualnim stilovima učenja i specifičnim potrebama pojedinih učenica i učenika?

2. Rodna odgovornost u NPP:

Da li i na koji način nastavni planovi i programi u sklopu kojih se nalaze pojedine lekcije priznaju ili praktiraju rodno odgovorne metode STEAM pedagogije?

3. Relevantnost i kontekstualizacija nastavnih tema u odnosu na STEAM područje i društvo općenito:

Da li materijali u lekciji izričito povezuju njezinu temu ili širi STEAM kontekst sa njegovim utjecajem na društvo i okruženje općenito?

KRITERIJI ZA PROCJENU I PRIJEDLOZI ZA PROMIDŽBU NASTAVNIH LEKCIJA

B - Rodno odgovorne komponente nastavnih jedinica izvedene na osnovu načela dostupnosti, različitosti, pravičnosti, inkluzivnosti i ravnopravnosti.

Dostupnost

1. Da li su predznanja potrebna za obradu lekcije podjednako dostupna dječacima i djevojčicama i zašto?

Pravičnost

2. Da li je sadržaj lekcije takav da promovira jednake mogućnosti za djevojčice i dječake i zašto? Kako?

3. Da li nastavni materijali daju jednake šanse učenicima i učenicama da predvode određene aktivnosti?

Inkluzivnost

4. Da li lekcija i na koji način motivira i dječake i djevojčice da se uključe, ohrabre i osnaže pri usvajanju znanja? Kako?

5. Da li odabir teme, primjera ili jezika u lekciji uzima u obzir interese i djevojčica i dječaka?

6. Da li sadržaj lekcije jednostrano predstavlja žene ili muškarce i kako? Da li ima seksističkih primjera?

7. Kako su u lekciji odražene vrijednosti i etika autora/-ica udžbenika ili šireg društva i da li ove vrijednosti / stavovi imaju rodnu komponentu (pozitivnu ili negativnu)?

Ravnopravnost

8. Da li nastavna jedinica / lekcija promovira rodnu ravnopravnost i zašto? Kako?

9. Da li su muškarci i žene podjednako zastupljeni u lekciji?

10. Da li je jezik kojim se govori u lekciji rodno stereotipan i kako?

11. Da li su slike / vizualizacije koje su korištene u lekciji rodno stereotipne i/li diskriminacijske i kako?

12. Da li su u lekciji žene i muškarci eksplicitno predstavljeni ili promovirani kao jednako proaktivni, sposobni i uspješni?

13. Pokazuju li se u lekciji slučajevi gdje postoji patrijarhalna podjela rada, ili su rodne uloge zamijenjene?

Različitost

14. Da li se rodne razlike razvrstavaju, analiziraju ili rješavaju kroz obradu informacija, podataka ili analize na primjerima učenja u sklopu lekcije?

15. Ima li napora za stvaranje svijesti o rodnoj podjeli rada i potrebi da se radi na rodnoj ravnopravnosti u području rada u sklopu STEAM-a? Zašto?

16. Da li lekcija uzima u obzir različite potrebe dječaka i djevojčica za učenjem, i da li je omogućen prostor da se problemi unutar nje rješavaju kroz individualne pristupe? (Npr. u sekciji „Pitanja“ na kraju lekcije.)

Analizirane lekcije pripadaju različitim nastavnim planovima i programima, a analiza je ukazala na to da samo jedan NPP, i to u općim dijelovima dokumenta, napominje značaj individualnog pristupa za svaku učenicu i svakog učenika (naprimjer, kao opći cilj obrazovnog procesa se navodi cjelovit razvoj dječijeg potencijala i radoznalosti kroz aktivan odnos i komunikaciju sa sredinom koja ga okružuje, uz uvažavanje individualnosti učenika), dok se ostali NPP-ovi ne bave individualizacijom nastavnog procesa. Međutim, i NPP koji promovira individualizirani pristup poučavanju zasnovan na potrebama i mogućnostima svake učenice i svakog učenika, ne uzima pri tome u obzir rodnu različitost i osjetljivost.

Analiza ukazuje da u NPP-ovima kojima pripadaju analizirane lekcije nema elemenata na osnovu kojih bi se zaključilo da promoviraju rodnu diskriminaciju ili stereotipe, kao i da se ovi dokumenti uopće ne bave pitanjima rodne osjetljivosti i odgovornosti, ni sadržajno ni metodički. Jedino što se u njima uočavalo jesu termini koje koriste, a koji su u muškom rodu, kao npr. učenik, hemičar, prirodnjak.

Kada je u pitanju analiza pojedinačnih lekcija, u narednom dijelu navešćemo neke zanimljive nalaze.

Rodno odgovorni aspekti nastavnih jedinica na osnovu načela dostupnosti, različitosti, pravičnosti, inkluzivnosti i ravnopravnosti

Iako to nije direktno vidljivo iz samog sadržaja lekcija, pretpostavljamo da su, kada su u pitanju rodne razlike, sva predznanja neophodna za obradu odabranih lekcija **jednako dostupna djevojčicama i dječacima na prethodnim nivoima obrazovanja**. Međutim, time se ne isključuje činjenica da postoje razlike u dostupnosti gradiva na nižim nivoima obrazovanja prema drugim kriterijima, kao što je pripadnost različitim marginaliziranim grupama. Naprimjer, djeca romske nacionalnosti ili djeca iz socioekonomski ugroženih obitelji mogu imati ograničen pristup internetu i računaru, čime je njihov pristup saznavanju ograničen u odnosu na drugu djecu.

Sadržaji analiziranih lekcija ne bave se eksplicitno pitanjem jednakih mogućnosti za djevojčice i dječake, ali među njima ipak postoje razlike, prvenstveno kada su u pitanju ilustracije i primjeri koji se nalaze u lekcijama. Naprimjer, iako sadržaj konkretne lekcije ne govori o mogućnostima koje na tržištu rada imaju žene i muškarci, činjenica da su samo muškarci prikazani kao naučnici ili umjetnici može da djeluje obeshrabrujuće na djevojčice. U dvije od deset odabranih nastavnih jedinica predstavljaju se i muški i ženski likovi, dok sve ostale imaju isključivo muške likove, ili su likovi podijeljeni prema tradicionalnim ulogama (npr. muškarac je ljekar, a žena pacijentica) (vidjeti Sliku 1). Međutim, **nema diskriminacijskih slika niti vizualizacija**.

Među deset analiziranih lekcija samo dvije imaju konkretne prijedloge za aktivno uključivanje djeteta u proces učenja, i to u vidu izvođenja jednostavnih eksperimenata. Zapravo, **sadržaj većine lekcija je prvenstveno usredotočen na**

Slika 1 Primjer ilustracije na kojoj je muškarac u ulozi ljekara, a žena u ulozi pacijentice

Izvor fotografije: Pressfoto (Freepik)

definiranje i objašnjavanje novog gradiva, te se kao takav uopće ne bavi motiviranjem djevojčica i dječaka za uključivanje, ohrabrivanje i aktivno usvajanje znanja. Sadržaj se uglavnom zadržava samo na apstraktnom, pri čemu se ne uzimaju u obzir interesiranja djece, bez obzira na to kojeg su spola. Jedan primjer zadržavanja na apstraktnim objašnjenjima je sljedeći: „Primjena računara bi se mogla podijeliti u sljedeće grupe: naučnotehnički proračuni i masovna obrada podataka.“ Učenicama i učenicima se dalje ne objašnjava šta ove dvije grupe znače niti se navode primjeri kako bi ih oni / one bolje razumjeli i smjestili u kontekst.

Sadržaji lekcija i svi dostupni nastavni materijali (zbirke i radne sveske) uopće **nisu usredotočeni na poticanje djevojčica i dječaka da predvede određene aktivnosti**. Poželjno bi ih bilo dopuniti takvim elementima koji bi eksplicitno ohrabrivali djevojčice i dječake za pokretanje inicijative i predvođenje određenih aktivnosti u okviru STEAM područja.

Materijali u pet od deset analiziranih nastavnih jedinica **djelomično povezuju temu lekcije sa širim utjecajem koji ona ima na društvo i okruženje**, ali nema naznaka o širem STEAM kontekstu, jer su lekcije u većini slučajeva predstavljene u okviru jednog predmeta, bez povezivanja sa drugim područjima i stvarnim životnim i društvenim problemima.

U dvije lekcije koje se bave interesiranjima djece tako što gradivo prikazuju kroz njima potencijalno zanimljive sadržaje, **primjeri su više prilagođeni tradicionalno dječaćkim interesiranjima** (npr. fudbal, automobili, oružje) (vidjeti Sliku 2). Međutim, **u većini lekcija jezik je rodno neutralan** (npr. uradite, popunite itd.), izuzev činjenice da se najčešće koristi samo muški rod, npr. učenik, nastavnik, biciklist, umjetnik itd., osim u slučaju jedne nastavne jedinice.

Slika 2 Ilustracija sa muškim figurama i tradicionalno dječaćkim interesiranjima

Izvor fotografija: Pixabay (Pexels) / Garvin St. Villier (Pexels) / Caio (Pexels)

KRITERIJI ZA PROCJENU I PRIJEDLOZI ZA PROMIDŽBU NASTAVNIH LEKCIJA

Kada je riječ o postojanju jednostranog prikaza ili seksističkih primjera, ne uočavaju se seksistički primjeri, ali se **posredno stječe dojam da se muškarci bave, a žene ne bave umjetnošću niti naukom**. Naprimjer, u udžbeniku o historiji umjetnosti za srednju školu u lekciji o umjetnosti XX stoljeća kao primjer je navedeno preko dvadeset umjetnika, a nijedna umjetnica. Isto tako, djevojčice i djevojke koje čitaju udžbenik hemije u kojem se spominju i ilustriraju isključivo naučnici, a da pri tome nigdje nije objašnjeno zbog čega je pristup ženama u naučnoj zajednici bio otežan, mogu lako da zaključe da hemija nije za žene. Dakle, iako na odabranom uzorku nastavnih jedinica nisu eksplicitno odražene vrijednosti i etika autorica i autora udžbenika i šireg društva, **implicitno se u određenim lekcijama može steći dojam da su muškarci podobniji za bavljenje naukom i umjetnošću**. Ima, međutim, i rijetkih primjera gdje su žene prikazane kao naučnice, kao na Slici 3, mada se na slici jasno ne uočava da li je riječ o laborantici ili naučnici.

Nijedna od analiziranih nastavnih jedinica ne promovira ni eksplicitno ni implicitno rodnu ravnopravnost. Nema vidljivog napora ni da se stvara svijest o rodnoj podjeli rada i potrebi da se radi na rodnoj ravnopravnosti u sklopu STEAM-a. Izuzetak je lekcija posvećena primjeni računara u kojoj se nalaze ilustracije žena za računarom, ali ni tu se ne može govoriti o eksplicitnom naporu stvaranja svijesti jer nije ponuđeno nikakvo pitanje ili poticaj za diskusiju o ovoj temi. Tamo gdje su historijski samo muškarci dali značajan doprinos nekom području, nema sugestija da u današnje vrijeme žena može i treba da se bavi naukom i umjetnošću.

Izuzev lekcije u kojoj su prikazane žene zaposlene u IT sektoru, isključivo su **muškarci prikazani i promovirani kao uspješni**. Međutim, riječ je uglavnom o historijskim ličnostima, a ne prikazu današnjih zanimanja, kao u primjeru poznatih hemičara ili velikih umjetnika XX stoljeća. Definitivno ima prostora za poboljšanje kada je to u pitanju, naprimjer, spominjanjem žena iz području nauke, tehnologije i umjetnosti koje su

zaslužne za velika i važna otkrića, ali i uspješnih žena današnjice u području STEAM-a. Udžbenici nude primjere tradicionalnih rodni uloga (npr. muškarac je ljekar, graditelj, biciklist, vozač itd.), a **nema primjera zamjene tradicionalnih rodni uloga** kojima bi se djeci eksplicitno pokazalo da, naprimjer, muškarac može kuhati ručak, a žena biti vozačica. Također, **nema ni primjera razvrstavanja, analize ili diskusije o rodni razlikama**.

Nijedna nastavna jedinica se ni eksplicitno ni implicitno ne bavi specifičnim potrebama djevojčica i dječaka, koje se očituju kroz njihove interese. Ove specifične potrebe djevojčica i dječaka, nastavnice i nastavnici trebaju procjenjivati kontekstualno u konkretnim učionicama na terenu, poštujući sve različitosti među djevojčicama i dječacima, koje srećemo, a koje ne smiju biti izvor diskriminacije, nego polazište za pravičnost i ravnopravnost.

Općenito, u većini nastavnih jedinica se ne poštuju načela rodno odgovornog poučavanja. Rijetke nastavne jedinice koje bar minimalno uzimaju u obzir rodnu perspektivu, uglavnom to čine kroz davanje jednakog broja ženskih i muških likova u primjerima i nuđenje ilustracija na kojima se jasno vidi učešće žena u naučnom životu. Međutim, nema nijednog primjera eksplicitnog uzimanja u obzir ili analize razloga rodne neravnopravnosti u STEAM područjima, niti ima eksplicitnih pokušaja da se djevojčice ohrabre, osnaže ili više uključe, pa je prostor za poboljšanje zaista vidljiv. Ipak, treba imati u vidu da je, u većini slučajeva, neuzimanje rodne perspektive u obzir zapravo odraz općenito slabe didaktičke organizacije nastavnih jedinica koje uopće ne predviđaju aktivno učešće, raspravu ili analizu ni za djevojčice ni za dječake. Također, pojedine nastavnice i pojedini nastavnici bi na osnovu ovih nastavnih jedinica, a uz adekvatnu pripremu časa, mogli osmisliti rodno odgovorne nastavne jedinice, pa ovom analizom ne možemo istodobno ustvrditi da se i u toku nastavnog procesa ne uzima u obzir rodna perspektiva.

Slika 3 Primjer ilustracije na kojoj se žena bavi naučnim eksperimentom

Izvor fotografije: Artem Podrez (Pexels)

KRITERIJI ZA PROCJENU I PRIJEDLOZI ZA PROMIDŽBU NASTAVNIH LEKCIJA

Prijedlozi za promidžbu nastavnog materijala

Različitost - važno je znati!

U sklopu lekcija treba više prostora da se posveti temi rodni razlika u smislu razvrstavanja, analize ili diskusije o njima i to tako što će se kontekstualizirati lekcije u realne okolnosti života i stvaranja, kroz edukativne i inspirativne primjere. U nastavnim jedinicama i pojedinim lekcijama treba učiniti napor da se stvara kritička svijest o rodnoj podjeli rada i potrebi da se radi na rodnoj ravnopravnosti u sklopu STEAM-a. Prilikom uzimanja u obzir različitih potreba pojedinih učenica i učenika, lekcija treba omogućiti prostor da se u okviru nje problemi rješavaju kroz individualne pristupe i to tako da se angažiraju i valoriziraju i djevojčice i dječaci u procesu učenja i saznavanja, uz prepoznavanje, priznavanje i poštivanje svih njihovih različitosti, uključujući i rodnu.

32 Prijedlog za obogaćivanje nastavnih jedinica

Lekcije u kojima se govori o aktivnostima, poslovima u kojima dominiraju muškarci, kao npr. lekcije kojima se obrađuje tema građevinarstva iz predmeta tehnička kultura su vrlo izazovne i mogu da stereotipno predstavljaju ove poslove kao „muške“ poslove. Uloga nastavnica i nastavnika jeste usmjeravati učenice i učenike da promišljaju o tome koja je uloga žena u tim područjima, a u ovom našem primjeru – u građevinarstvu. Ova problematika se može razraditi uz pomoć tehnike „Drvo problema“.

Prilikom formuliranja problema potrebno je da se vodi računa da se problem postavi neutralno, kao opservacija, npr. *Manji je postotak žena profesionalaca u području građevinarstva*, a ne interpretacija, npr. *Žene nisu zainteresirane za područje građevinarstva*. Korištenjem ove tehnike učenice i učenike motivirate da promišljaju o tome šta bi mogli sve da budu uzroci manjeg prisustva žena u području građevinarstva, kao i šta su posljedice ovog problema.

Nakon što se sa učenicama i učenicima izradi „Drvo problema“, korisno je da se pređe na tehniku „Drvo rješenja“. Ova tehnika se izvodi na isti način kao i „Drvo problema“, samo što se na mjestu gdje se u prethodnoj tehnici pisao problem, sada problem preformulira u rješenje. Ako nam je problem glasio: *Manji je postotak žena profesionalaca u području građevinarstva*, rješenje će glasiti: *Jednak je postotak žena profesionalaca i muškaraca profesionalaca u području građevinarstva*. Proces rada je isti kao i u tehnici „Drvo problema“, pa se sada učenice i učenici usmjeravaju na otkrivanje uzroka i posljedica ovog rješenja.

Kada se završi primjena tehnike „Drvo rješenja“, korisno je da se sa učenicima analiziraju uzroci koji su navođeni na „Drvetu problema“, sa uzrocima na „Drvetu rješenja“. Istu analizu je korisno raditi i sa posljedicama.

„**Drvo problema**“ je tehnika koja nam pomaže u vizualnom predstavljanju i analiziranju određenog problema, te otkrivanju uzroka i posljedice do kojeg može dovesti. Prvi korak u izvođenju ove tehnike jeste formulacija problema.

Ova tehnika je korisna jer omogućuje učenicama i učenicima da promišljaju o uzrocima i posljedicama nekih problema, a tom prilikom moraju analizirati probleme, te izvoditi kauzalne odnose. Prilikom izrade „**Drveta problema**“ učenice i učenike je važno poticati na dublju analizu, postavljajući im dodatna pitanja – „**A šta uzrokuje ovo?**“ Važno je da njihova analiza problema ne ostane na površini i da se ne identificiraju samo primarni, očigledni ili lako vidljivi uzroci, već i oni sekundarni. Što više puta postavite pitanje „**Šta uzrokuje ovo?**“, to ćete ulaziti dublje u korijene problema. Isto tako, potrebno je da ponovite, a posljedica toga će biti pitanje „**A do čega će dovesti ovo?**“ Motivirajte učenice i učenike da sagledaju i kratkoročne, ali i dugoročne posljedice problema.

KRITERIJI ZA PROCJENU I PRIJEDLOZI ZA PROMIDŽBU NASTAVNIH LEKCIJA

Pravičnost - važno je znati!

Sadržaji lekcija mogu biti pravedniji u smislu da promoviraju jednake mogućnosti za djevojčice i dječake. U postojećim lekcijama ili se ovo pitanje isključuje u potpunosti ili se sadržajima normaliziraju rodne razlike i neravnopravnosti kroz sliku, tekst, te brojne navedene primjere. Nastavnice i nastavnici trebaju se i eksplicitno baviti pitanjem jednakih mogućnosti za sve ljude bez obzira na rod i spol. Sadržaji lekcija i svi dostupni nastavni materijali (zbirke i radne sveske) mogu biti obogaćeni tako da se usredotoče na jednako poticanje i djevojčica i dječaka da predvode određene aktivnosti. Brojne lekcije mogu biti poticajnije za sve učenice i učenike, tako što će nuditi relevantna pitanja, primjere i vježbe, a ne isključivo objašnjenja naučnih pojmova.

34 Prijedlog za obogaćivanje nastavnih jedinica

Radi omogućivanja učenicama i učenicima jednakih mogućnosti, strategija „Slagalice“ je vrlo interesantna jer ih stavlja u jednake pozicije, a opet ih usmjerava jedne na druge i na kooperativnost. Teme koje im možete zadati mogu biti različite, u vezi sa gradivom koje se obrađuje, ali isto tako i u vezi sa utjecajem žena na razvoj nauke, umjetnosti, tehnologije i drugog. Jedna od tema kojom bi učenici i učenice mogli/-le da se bave na predmetu informatika jeste: „Uloga žena u razvoju informacione tehnologije i značaj prvih programera, koji su zapravo bili programerke“.

Slagalice se kao strategija koristi u kooperativnom učenju. Pomoću ove strategije učimo učenice i učenike kako da uče jedni od drugih, tj. na koji način da jedni drugima pojašnjavaju ili svoje stavove ili određene teorije, pojmove, događaje, studije slučaja, intervencije i sl. Učenice i učenici se u ovoj strategiji dijele u matične i ekspertske grupe. Podjela se može vršiti na osnovu oblika papirića i njihovih boja. Ako su oblici papirića kriteriji za formiranje ekspertskih grupa, onda su boje kriteriji za formiranje matičnih grupa. Broj oblika ovisi o tome koliko ekspertskih grupa želimo imati, dok broj boja ovisi o tome koliko matičnih grupa želimo imati.

Kako određujemo broj ekspertskih grupa? Određujemo ih tako što moramo znati šta će učenice i učenici u tim ekspertskim grupama raditi. Dakle, koliko tema, pojmova, teorija, događaja, studija slučaja itd. će proučavati. Kada ovo odredimo, onda znamo i koliko ekspertskih grupa pravimo.

Sada ćemo simulirati pravljenja ekspertskih i matičnih grupa. Npr. odlučimo imati četiri ekspertske grupe, jer radimo na razumijevanju četiri pojma. Za te četiri grupe izradimo četiri oblika papirića, npr.: krug, trokut, kvadrat i šesterokut. Ako u grupi sa kojom radimo imamo 20 učenica i učenika, to znači da će se one / oni dijeliti u četiri ekspertske i pet matičnih grupa, što znači da nam treba pet boja, npr.: žuta, crvena, plava, zelena i ljubičasta. Za svaku učenicu i učenika oblik se nalazi u maloj kovčgi. Učenice i učenici prvo formiraju matične grupe na osnovu boja koje su izvukli. Nakon formiranja matičnih grupa, dobivaju zadatak da, na osnovu oblika, formiraju ekspertske grupe u kojima razmatraju zadate pojmove ili nešto drugo.

Nakon što završe ovu aktivnost u ekspertskim grupama, vraćaju se u svoje matične grupe i jedni drugima objašnjavaju svoje pojmove. Cilj ove strategije jeste da učenice i učenici uče da jedni drugima predstavljaju svoja znanja, tj. da uče jedni od drugih.

Vrlo važno je da znate da je ovu strategiju dobro koristiti onda kada učenice i učenici već imaju neka saznanja o materijalu na kojem rade. Nije zahvalno koristiti je u situacijama kada se obrađuje neko, za njih, potpuno novo područje, jer nismo sigurni da će biti u stanju samostalno ga razumjeti na adekvatan način. Zato je ova strategija korisna kada je riječ o primjeni znanja ili sagledavanju nekih pojmova i teorija iz različitih kutova.

KRITERIJI ZA PROCJENU I PRIJEDLOZI ZA PROMIDŽBU NASTAVNIH LEKCIJA

Dostupnost - važno je znati!

Nije moguće na osnovu samog sadržaja lekcija zaključiti koliko predznanja učenice i učenici imaju za pojedine lekcije na osnovu prethodnog školovanja, i da li su im podjednako dostupna takva predznanja. Međutim, u metodičkim preporukama, neophodno je nastavnicama i nastavnicima ukazati na problem dostupnosti, uzimajući u obzir različite oblike marginalizacije.

Prijedlog za obogaćivanje nastavnih jedinica

Nastavnica i nastavnik mogu sa učenicama i učenicima razraditi problem nedostupnosti interneta za neku djecu u školi i pomoći im u traganju za rješenjima tog problema. Na taj način djeca se stavljaju u situaciju da rješavaju problem iz pravog života, pri tome osvještavajući posljedice koje nedostupnost određenih resursa može imati u njihovoj zajednici. Poželjno je da nastavnica i nastavnik najprije modeliraju, tj. prikažu proces rješavanja problema na nekom primjeru, a zatim da podijele učenice i učenike u grupe i prate grupne procese. Smisao tehnike je osvijestiti društveni problem i vježbati proces rješavanja problema iz stvarnog života, pa nije od ključne važnosti da se tokom časa zaista dođe do izvodivog rješenja, iako je i to moguće. Lista pitanja u primjeru modela rješavanja problema nije iscrpna, pa je nastavnica i nastavnik mogu prilagođavati potrebama razreda i konkretnog problema.

MODEL RJEŠAVANJA PROBLEMA

Definirajmo problem!

- Šta već znamo o problemu?
- Zašto je to tako?
- Šta još uvijek ne znamo i kako to možemo saznati?
- Šta su potencijalne teškoće pri rješavanju ovog problema?
- Šta je krajnji cilj - kako ćemo znati da je problem riješen?

Razmislimo o problemu!

- "Oluja mozga" – nabrojimo što više rješenja, bez obzira na to da li su moguća...
- „A šta bi bilo kad bi...“ – razmislimo o što više mogućnosti...
- Kako su drugi rješavali slične probleme?
- Razmotrimo sve ideje i suzimo izbor na one izvodive.
- Postoje li neke olakšavajuće okolnosti koje možemo iskoristiti?
- Ko/šta bi nam moglo pomoći u rješavanju problema?

Isplanirajmo rješenje!

- Koje bi od ponuđenih rješenja moglo biti najizvodivije?
- Kako možemo znati da li će funkcionirati?
- Šta sve trebamo uraditi da bismo isprobali ovaj plan?
- Napravimo listu zaduženja za članove grupe.
- Napravimo detaljan plan i vremenski raspored aktivnosti.

Isprobajmo rješenje!

- Moramo biti strpljivi.
- Moramo biti uporni.
- Moramo praviti greške.
- Moramo učiti iz grešaka da bismo ih ispravili i izbjegli ubuduće.
- Ne smijemo odustati.

Evaluirajmo rješenje!

- Da li smo uspjeli riješiti problem?
- Šta smo tačno uspjeli, a šta još može da se popravi?
- Šta nam je pomoglo pri rješavanju problema?
- Šta su bile najveće poteškoće?
- Šta smo naučili kroz ovaj proces?
- Jesmo li mogli nešto drugačije uraditi?
- Kako bismo drugi put postupili?

KRITERIJI ZA PROCJENU I PRIJEDLOZI ZA PROMIDŽBU NASTAVNIH LEKCIJA

Inkluzivnost - važno je znati!

Lekcije bi trebale sadržavati konkretne prijedloge za aktivno uključivanje svakog djeteta u proces učenja, a ne samo definicije i objašnjavanje novog gradiva. Sadržaji lekcija moraju u prvi plan staviti motivaciju i djevojčica i dječaka za uključivanje, ohrabrivanje i aktivno usvajanje znanja. Cilj je prevazići općenito zamoran, neinspirativan i/ili pretjerano tehnički ili naučni prikaz gradiva, pri čemu se ne uzimaju u obzir interesi djece, bez obzira na to kojeg su roda. Inovativan, interaktivan i kritički pristup učenju, djeci potencijalno zanimljivi sadržaji, primjeri i jezik prilagođeni i interesiranjima djevojčica i interesiranjima dječaka, kao i njihovim motivacijama da uče i napreduju bez obzira na tradicionalne rodne podjele rada koje postoje u obrazovanju, nauci, tehnologiji, umjetnosti, inženjerstvu i matematici – sve su to elementi kojima bi se nastavni sadržaji mogli značajno unaprijediti. Lekcije moraju prikazivati gradivo kao nešto što nije odvojeno od konteksta i stvarnog života, i to tako da se ne normaliziraju rodni stereotipi ili nejednakosti, te da se učine vidljivim žene naučnice i djelatnice u raznim sferama STEAM-a.

Prijedlog za obogaćivanje nastavnih jedinica

Lekcije koje aktivno ne uključuju učenice i učenike u proces stjecanja znanja i vještina nastavnica ili nastavnik mogu obogatiti na sljedeće načine, koristeći tehniku „Obilazak galerije“. Tako npr. učenice i učenici mogu na nastavi muzičke kulture raditi na kreiranju zvukova uz pomoć različitih objekata, koje pronalazimo oko sebe, mogu izmišljati instrumente i slično. U kreiranju sudjeluju i djevojčice i dječaci i podjednako se motiviraju za sudjelovanje. Kreiranje proizvoda može se vršiti i na nastavi iz drugih STEAM predmeta, tako da ti proizvodi budu u vezi sa teorijom koju učenice i učenici izučavaju.

„Obilazak galerije“ je tehnika kojom se na drukčiji način, od obične prezentacije urađenoga, učenice i učenici nakon grupnog rada, upoznaju sa svojim produktima. Ova tehnika se izvodi tako što učenice i učenici na zidovima učionice zakače svoje flip chart papire, ili po stolovima poredaju neke druge produkte, pa kreću u obilazak. Važno je da prilikom obilaska proizvoda, pored svakog stoje po dva člana grupe, dječak i djevojčica, mladić i djevojka, kako bi onima koji promatraju, predstavili grupni rad. Važno je obratiti pažnju na to da i dječaci i djevojčice dobiju jednako priliku da predstavljaju radove svojih grupa.

KRITERIJI ZA PROCJENU I PRIJEDLOZI ZA PROMIDŽBU NASTAVNIH LEKCIJA

Ravnopravnost - važno je znati!

Lekcije u udžbenicima trebaju promovirati rodnu ravnopravnost, te pojasniti i historijske i današnje nepravde, odnosno zašto su privilegije koje nastaju u STEAM područjima, te u životu i društvu općenito zasnovane na rodnim razlikama i kako ih prevazići. Udžbenici trebaju podjednako predstavljati žene i muškarce u lekcijama, ilustracije u lekcijama trebaju uključivati i žene i muškarce, i djevojčice i dječake, i to tako da ih ne dijele prema tradicionalnim ulogama i rodnoj podjeli rada. Slike i ilustracije, te razne vizualizacije, ne samo da ne smiju biti diskriminacijske ili stereotipne, nego moraju biti afirmativne u smislu ravnopravne participacije svih. U lekcijama moraju biti prikazane i uspješne žene u raznim područjima, a ne samo muškarci, a nastavnice i nastavnici trebaju u svakom pogledu afirmirati netradicionalnu rodnu podjelu rada i obrnutih rodnih uloga.

40 Prijedlog za obogaćivanje nastavnih jedinica

Lekcije iz predmeta fizika i hemija, koje pored opisa, definicija naučnih pojmova, sadrže i tekstove o muškarcima koji su se bavili proučavanjem tih sadržaja o kojima djeca uče, neophodno je obogatiti razgovorom sa učenicama i učenicima o tome zašto muškarci dominiraju u ranijem razdoblju u ovim naukama. Taj razgovor se može voditi uz pomoć strategije pod nazivom „Šest šešira“. Koristeći ovu strategiju možete sa učenicama i učenicima razgovarati o problemu pod nazivom *Žene se rijetko spominju kao naučnice u teorijama o kojima učimo*. Također, ova strategija je korisna da se sa učenicama i učenicima razgovara o izgledu udžbenika, njegovim ilustracijama, ukoliko udžbenik obiluje ilustracijama na kojima se nalaze dominantno muški likovi, predstavljeni i kao naučnici ili umjetnici i u službi ilustriranja određenih pojmova o kojima lekcije govore. Tada se problem može formulirati kao: *U lekcijama našeg udžbenika (navesti naziv predmeta čiji udžbenik se komentira) dominiraju ilustracije sa muškim likovima*.

„Šest šešira“ je strategija koja omogućuje sagledavanje različitih aspekata problema, uzimanje u obzir više perspektiva, potičući istodobno lateralno i kreativno mišljenje. „Šest šešira“ nije strategija za direktno rješavanje problema, ona nam pomaže u sagledavanju i analiziranju mogućih rješenja ili u boljem pripremanju za nastupajuće promjene. „Šest šešira“ je strategija koja potiče razvoj kreativnosti, kritičkog mišljenja, promovira komunikaciju u timu, pomaže u rješavanju problema i donošenju odluka. Ona nas uči kako: dijeliti mišljenje na šest različitih načina, istraživati svaku situaciju ili problem iz šest različitih kutova i uštedjeti na vremenu kada je rad na sagledavanju nekog problema, pojma, teorije, zadatka u pitanju. U strategiji „Šest šešira“, svaki od šešira ima, osim svoje boje, i svoju funkciju i kut sagledavanja problema, situacije, zadatka i slično. Boja i funkcija su međusobno povezane.

Bijeli šešir – bijela boja je neutralna i objektivna, zato je bijeli šešir zaokupljen činjenicama i brojevima. Kada stavimo bijeli šešir tada postavljamo neka od sljedećih pitanja: „Šta znamo o tome?“, „Koje informacije trebamo?“, „Šta bi trebalo pitati?“, „Da li je to činjenica ili mišljenje?“, „Imamo li dokaz za tu tvrdnju?“ Bijeli šešir se koristi kako bismo usredotočili pažnju na informacije koje imamo ili nam nedostaju.

Crveni šešir – crveno je pokazatelj ljutnje, bijesa, tj. emocija, pa nam zato ovaj šešir omogućuje da stvar sagledamo iz kuta emotivne strane. Kada je crveni šešir u upotrebi, imamo priliku iskazati svoje emocije i intuiciju bez bilo kakvog objašnjavanja. Naše emocije postoje i crveni šešir vam daje dozvolu da ih iskažete. Npr. „Osjećam uzbuđenje pri pomisli na...“ „Ova ideja me plaši.“ „Ljutnju mi izaziva pomisao da...“

Crni šešir – crna je negativna boja, pa nam u ovoj strategiji crni šešir obuhvaća negativne aspekte, tj. razloge zbog kojih se nešto ne može učiniti. Crni šešir nas poziva na oprez. On nas čuva od nepromišljenih odluka koje bi mogle biti štetne. Crni šešir nas upozorava na rizik i na moguće nedostatke naših odluka i razmišljanja. Bez crnog šešira mi bismo uvijek bili u nevolji. Bez obzira na to, crni šešir ne treba suviše često koristiti, jer tada može biti opasan po ideje i kreativnost.

Žuti šešir – žuta boja je sunčana i pozitivna, pa je žuti šešir optimista i podrazumijeva nadu i pozitivno mišljenje. Pod žutim šeširima nastojimo pronaći sve ono što je pozitivno. To možemo učiniti postavljajući neka od sljedećih pitanja: „Šta su prednosti?“, „Ko će imati koristi od toga?“, „Kako će se korisni efekti odraziti na korisnike?“, „Koje su ostale vrijednosti ove ideje?“

Zeleni šešir – zeleno je boja trave, vegetacije, koja je obilna, pa samim tim zeleno podrazumijeva kreativnost i rađanje novih ideja. Zeleni šešir je kreativni šešir. On je namijenjen planiranju i stvaranju novih ideja. Pod zelenim šeširima možemo predlagati promjene i alternative predloženim idejama. On nam omogućuje raspravu o različitim mogućnostima. Kada koristimo zeleni šešir svi stvaramo.

Plavi šešir – plava boja je hladna i boja neba, koje je iznad svega drugog, zato je plavi šešir zadužen za kontrolu i organizaciju procesa mišljenja, kao i korištenja ostalih šešira. Plavi šešir je namijenjen razmatranju samog procesa mišljenja. Npr. možemo se zapitati šta ćemo sljedeće učiniti ili u čemu smo do sada uspjeli. Plavi šešir možemo koristiti na početku rasprave kako bismo odlučili o čemu ćemo raspravljati i šta očekujemo od rasprave, te na koji način će se rasprava odvijati. On nam može pomoći u dogovaranju rasporeda korištenja ostalih šešira. Plavi šešir može poslužiti za razmatranje učinjenog na kraju rasprave, tj. za evaluaciju cijelog procesa rasprave.

Nastavne metode

Frontalni oblik nastave u kojem je učenica i učenik pasivan primatelj informacija, a nastavnica i nastavnik ti koji su aktivni može dovesti do razvoja konformizma kod učenica i učenika. **Kako bi se učenice i učenici adekvatno razvijali, važno je koristiti metode i tehnike rada koje poboljšavaju učenje učenica i učenika, utječu na razvoj svih segmenata ličnosti, ali i promoviraju rodnu ravnopravnost.** U toku školovanja učenice i učenici bi trebali shvatiti da je učenje cjeloživotni proces. Da bi učenice i učenici ovo shvatili, nastavnice i nastavnici se trebaju usredotočiti na njihove interese, sposobnosti, talente i mogućnosti. To znači da primjenjuju nastavu usredotočenu na učenicu i učenika koja koristi dijalog u svrhu razvoja kritičkog mišljenja kod učenica i učenika, da bi mogli postati angažirane građanke i građani i značajno pridonosili svojoj zajednici. Ovakvo obrazovanje podrazumijeva i poštivanje različitosti, što znači da svaku učenicu i učenika treba prepoznati i poštivati zbog njihovih sposobnosti, interesa, ideja, potreba. Uključivanjem svih učenica i učenika u nastavni proces, nastavnica i nastavnik mogu preduprijeti nastajanje i podržavanje rodne neravnopravnosti.

Kada su u pitanju **interaktivne metode** koje su posebno važne i upotrebljive u STEAM područjima, izdvojicemo model poučavanja „5E“, osmišljen i promoviran u sklopu BSCS centra (engl. *Biological Sciences Curriculum Study*). Ovaj model promovira konstruktivistički pristup učenju, zasnovan na pet faza učenja: uključivanje, istraživanje, objašnjavanje, razrađivanje, vrednovanje (engl. *engagement, exploration, explanation, elaboration, evaluation*). Vrlo je podesan za poticanje aktivnog učenja u prirodnim naukama, a često se upotrebljava u okviru STEM / STEAM modela. Riječ je o fazama poučavanja koje se mogu pratiti tokom nastavnog procesa, a ovo su indikatori koji ukazuju na postojanje svake od faza tokom nastave:

Promislimo:

Koje metode poučavanja dominiraju u mom stilu poučavanja?

Kako bih sve mogao/-la da ih unaprijedim da bi bile više usredotočene na različite potrebe svih mojih učenika?

Uključivanje (Engagement)

- Nastavnice i nastavnici propituju predznanje i ideje koje učenice i učenici već posjeduju.
- Nastavnice i nastavnici integriraju sadržaje iz različitih naučnih disciplina.
- Nastavnice i nastavnici prikazuju učenicama i učenicima stvarne probleme.

Istraživanje (Exploration)

- Nastavnice i nastavnici vode učenice i učenike kroz proces analize i tumačenja prirodnih pojava i društvenog ponašanja.
- Učenice i učenici se ohrabruju da upotrijebe naučne vještine kao što su promatranje, propitivanje, istraživanje, testiranje, predviđanje, pretpostavljanje i komuniciranje sa drugim učenicama i učenicima.
- Nastavnice i nastavnici navode učenice i učenike da postavljaju pitanja, planiraju i pilotiraju istraživanja.
- Potiče timski rad kod učenica i učenika.

Objašnjavanje (Explanation)

- Nastavnice i nastavnici ohrabruju učenice i učenike da pojmove objašnjavaju vlastitim riječima, da u svojim objašnjenjima nude dokaze i potvrde, te da sudjeluju u diskusiji.

Razrađivanje (Elaboration)

- Nastavnice i nastavnici potiču učenice i učenike da primjenjuju naučene pojmove i vještine u stvarnim situacijama.

Vrednovanje (Evaluation)

- Nastavnice i nastavnici pružaju povratnu informaciju i testiraju znanje, razumijevanje i vještine učenica i učenika.

Promislimo:

U kojoj mjeri već primjenjujem neke od 5E načela u svojoj nastavi?

Koje nastavne jedinice bih mogao/-la poboljšati koristeći 5E model?

Komunikacija u nastavi

Jezik često određuje kako ljudi poimaju i razumiju stvarnost. On je jedan od najmoćnijih alata za definiranje i osnaživanje rodničkih odnosa i može se koristiti za promoviranje inkluzije i rodne svijesti ili za osnaživanje rodničkih predrasuda i stereotipa. Jezik koji nastavnice i nastavnici koriste predstavlja važan model za učenice i učenike i širu zajednicu. Ono čega trebamo biti svjesni jeste da su i **nastavnice i nastavnici, kao i sva ljudska bića, podložni rodničkima predrasudama i stereotipima, koji su nastali na osnovu njihove socijalizacije, obrazovanja i iskustva. Tako njihova komunikacija, i verbalna i neverbalna, može odražavati nesvjesne pretpostavke o rodničkima ulogama.** Svojom verbalnom komunikacijom oni mogu i nehotično obeshrabriti djevojčice da se bave naukom, govoreći im, naprimjer, da su „roboti i igrice za dječake“ ili da je „književnost za djevojčice“. I neverbalni znakovi, kao što su prevrtanje očima, podizanje obrva ili smijanje na odgovore ili pitanja koje učenica postavi, mogu ukazati na rodno stereotipne stavove nastavnica i nastavnika. Isto tako, ukoliko dječak plače, nastavnica i nastavnik mu mogu reći da se prestane tako ponašati, jer se tako ponašaju djevojčice. Iz toga on može zaključiti da za dječaka nije dobro da iskazuje emocije, što će kasnije utjecati na njegove izbore i načine ponašanja, ali i da su djevojčice slabe, jer samo one plaču. Očekivanjem da svi dječaci trebaju voljeti i igrati fudbal, te da se djevojčice ne mogu uključiti u fudbalsku utakmicu, direktno se ograničava mogućnost izbora i dječacima (koji bi umjesto fudbala radije radili nešto drugo) i djevojčicama (koje bi radije igrale fudbal). Bezbroj je takvih primjera kojima se postepeno, često bez loše namjere, djeci nameću očekivanja i predrasude o tome šta je „za dječake“ a šta je „za djevojčice“, čime im se sužava mogućnost izbora i ostvarivanja ličnih potencijala, bez obzira na to da li je riječ o tradicionalno „muškim“ ili tradicionalno „ženskim“ interesiranjima.

Promislimo:

Kakvi su moji stavovi o rodničkima ulogama i očekivanjima?

Da li svjesno ili nesvjesno djeci šaljem poruke da je neka boja, igra ili zanimanje dobro samo za dječake ili samo za djevojčice?

Kako bih mogao/-la kroz svoj rad uvjeriti djecu da su sve igre, sportovi, predmeti, zanimanja, jednako pogodni i za dječake i za djevojčice?

Uređenje enterijera

Pored adekvatne komunikacije o rodničkima ulogama i stereotipima, za adekvatno izvođenje časa, **neophodno je da se obrati pažnja na raspored klupa u učionici, tj. način na koji se fizički organizira komunikacija među djecom i nastavnim osobljem.** Veliki nedostatak raspoređivanja klupa u redove je to što može pojačati mnoge tradicionalne procese socijalizacije. Nastavnica i nastavnik se vide kao stručnjaci koji učenicama i učenicima „daju“ znanje, umjesto da ih aktivno angažiraju u konstrukciji znanja. Obično one učenice i učenici kojima je manje ugodno govoriti, javljati se i iznose svoje mišljenje, sjede u zadnjim klupama i manja je vjerojatnoća da će sudjelovati, osim ako se nastavnica i nastavnik ne potrude da ih posebno uključe. Drukčiji raspored, poput raspoređivanja klupa u manje grupe ili sjedenja u polukrugu ili krugu, može potaknuti sve učenice i učenike na aktivno učešće. Tamo gdje to nije moguće, potrebno je da se razmisli o tome da se učenice i učenici rotiraju svaki čas, tako da svi imaju priliku sjediti na različitim pozicijama u toku jedne školske godine. Pored samog rasporeda klupa, u rodno odgovornom poučavanju je važno voditi računa i o tome kako sjede djevojčice i dječaci, da li dijele klupe, ili su više homogenizirani. Vrlo je važno ohrabriti ih da dijele klupe, da sjede jedni sa drugima, da bi razbili barijere, razumjeli se i poštivali i radili zajedno ka zajedničkom cilju. Za razvoj poštivanja i međusobnog uvažavanja neophodno je da nastavnica i nastavnik njeguju sigurno i inkluzivno okruženje za sve učenice i učenike, koje uključuje razvoj socioemocionalnih kompetencija.

Promislimo:

Kakav raspored koristim u svojoj učionici?

Da li bih mogao/-la poboljšati komunikaciju ukoliko bih nešto promijenio/-la u tom rasporedu?

Povratne informacije

Učenice i učenici u učionicu dolaze sa vrijednostima i rodnim konstruktima koje su stekli zahvaljujući obitelji i društvu. Zadatak nastavnica i nastavnika je ne pridonositi razvoju rodno stereotipnih stavova, da koriste uvredljiv jezik prilikom davanja povratnih informacija, jer on može produbiti rodne stereotipe, te da na bilo kakav način ne daju učenicama i učenicima do znanja da nisu vrijedni obrazovanja. Nasuprot tome, nastavnice i nastavnici mogu poboljšati uspjeh i raditi na razvoju samopouzdanja učenica i učenika, pružajući konstruktivne povratne informacije na ohrabrujući način, koji potiče njihovo učenje i kritičko mišljenje. Upotreba jezika prilagođena rodu u učionici tretira dječake i djevojčice kao ravnopravne partnere i pruža sigurno okruženje za učenje za sve.

Konstruktivna povratna informacija je dvosmjernan proces koji uključuje i nastavnicu i nastavnika, kao i učenicu i učenika. Nastavnice i nastavnici bi trebali nastojati stvoriti okruženje u kojem se daju i primaju povratne informacije na adekvatan način radi poboljšanja i napretka i jednih i drugih. Nastavnica i nastavnik bi također trebali ohrabrivati učenice i učenike da daju povratne informacije kako bi poboljšali i proces učenja i poučavanja. Npr. ako je nastavnik muškarac, djevojčicama može biti posebno teško da daju povratne informacije. Zato nastavnice i nastavnici moraju uložiti izvjestan napor u pružanju i ohrabrivanju učenice i učenike na davanje povratnih informacija, uspostavljajući odnos povjerenja i poštivanja.

Adekvatna povratna informacija sadrži nekoliko karakteristika: specifična je i sistematična, usredotočena je direktno na učenicu i učenika, daje informaciju o kompetentnosti, opisuje trenutno postignuće i motivira učenicu i učenika da se poredi sa samim sobom, te ukazuje na uloženi napor. Nastavnice i nastavnici koji su autoritarni u svojim povratnim informacijama, te koji teže generaliziranjima i omalovažavanju, mogu izazvati stid i strah, koji nikako ne odgovaraju adekvatnom poučavanju i ne potiču učenje kod učenica i učenika. Davanjem povratnih informacija kojima se učenica i učenik ponižava

(npr. „Ti to nikad nećeš moći uraditi.“), utječe se na smanjenje njezinog i njegovog samopouzdanja. Također, povratne informacije koje su općenite, nespecifične, nisu od pomoći učenicima. (Npr. „Odlično ste ovo uradili.“) Povratne informacije kojima se potiče takmičarska atmosfera u odjeljenju mogu utjecati na to da se određene učenice i učenici osjećaju manje vrijednima u poređenju sa drugima. (Npr. „Ti uvijek uradiš najbolje od svih drugih učenica i učenika u odjeljenju.“)

Nekoliko savjeta kako možete dati konstruktivnu povratnu informaciju učenici i učeniku:

- **Recite im šta su dobro uradili.**

Prilikom davanja povratne informacije o tome šta je učenik i učenica dobro uradio/-la neophodno je personalizirati pojašnjenje i ukazati na neko posebno ponašanje, vještinu, znanje. Reći učenici: „Iz tvog eseja se vidi koliko si pametna“ je veoma ohrabrujuće, ali učenica ne može znati na šta ste tačno mislili kada je njezin odgovor u pitanju. Adekvatna povratna informacija bi glasila: „Mirjana, sviđa mi se kako si strukturirala esej. Imaš vrlo jasnu uvodnu rečenicu o temi o kojoj govoriš. Esaj obiluje odličnom argumentacijom u glavnom dijelu. Koristiš različite vrste argumentacije, što je posebno pohvalno.“

- **Koristite povratnu informaciju da biste potakli učenicu i učenika na promjenu**

Učenice i učenici neće uvijek raditi ispravno i davati tačne odgovore. Greške su bitan dio učenja. Kada učenice i učenici naprave greške, važno je ukazati im na greške i pomoći im da ih isprave, bez stida. U toku procesa nikako nije dobro dati uopćenu povratnu informaciju, kao npr. „Ovaj odgovor je pun nelogičnosti.“ Sa ovom informacijom učenica i učenik ne znaju gdje bi trebali ispraviti odgovor, jer da su znali bolje, uradili bi. Prema tome, povratnu informaciju bi trebalo iskazati na sljedeći način: „Iz tvog odgovora se vidi da si uložio trud i učio o sistematizaciji životinja. Međutim, odgovori na pitanja koja su se ticala sisara nisu bili tačni. Potrudi se da bolje savladaš ovu grupu životinja.“

- **Ukažite na proces promjene**

Vodite svoje učenice i učenike kako bi ustvrdili koje korake trebaju preduzeti da bi postigli bolji rezultat. Npr. „Obrati pažnju na svoj esej i zaokruži rečenice koje podržavaju tvoju argumentaciju, a precrtaj one koje je ne podržavaju. Zatim prepisi esej ponovo tako da svaki odlomak u njemu ima tematsku rečenicu, relevantnu argumentaciju i završnu rečenicu.“

- **Naučite učenice i učenike da razmisle o vlastitim naporima**

Postavljanje strateških pitanja može pomoći učenicama i učenicima da ocijene i vode svoj proces učenja. Pomaže im da preuzmu vlasništvo nad svojim radom i znaju kako ga poboljšati. Npr. „Kakva je struktura odlomka?“, „Koje ste aspekte ove strukture koristili u ovom odlomku?“, „Koje ste zaboravili?“, „Šta trebate raditi kako biste poboljšali svoj rad?“

I na kraju, pozovite učenice i učenike da vama daju povratne informacije. To možete da uradite na dva načina, jedan je anonimno, a drugi je javno. Za početak nije loše da bude anonimno, poput kutije sa prijedlozima u učionici. Ako ste otvoreni za to, njihove povratne informacije mogu vam pomoći da prevladate rodnu pristrasnost i poboljšate svoje vještine podučavanja. Naučite ih kako dati konkretne i konstruktivne povratne informacije i modelirajte svoju spremnost za učenje. Možete ih zamoliti da razmisle o različitim pitanjima, zavisno od toga šta želite znati ili želite da primijete, kao što su:

- Šta im se svidjelo na današnjem času?
- Kako su vaše povratne informacije podržale ili spriječile njihovo učenje?
- Kakav način izražavanja pomaže djevojčicama i dječacima da se osjećaju uključenima?
- Da oni predaju na času, šta bi drukčije uradili?

SAŽETAK I PREPORUKE ZA NASTAVNIKE I NASTAVNICE O RODNO ODGOVORNIM METODAMA POUČAVANJA

Rodno osjetljiva pedagogija odnosi se na procese poučavanja i učenja koji naglašavaju specifične potrebe učenja kod djevojčica i dječaka. Ove specifične potrebe mogu se identificirati procjenom izazova i praznina u vještinama i znanjima za oba spola i pojedinačne učenice i učenike u svakoj učionici. Naprimjer, dječacima će možda trebati dodatna podrška za razvoj vještina čitanja ili emocionalne inteligencije, dok će djevojčicama biti potrebna dodatna podrška da bi govorile na času ili u STEAM predmetima. Rodno osjetljiva pedagogija poziva nastavnike da zauzmu inkluzivan rodni pristup u procesima planiranja nastave, nastavne prakse, upravljanja razredom i ocjenjivanja uspjeha.

Upotreba jezika u učionici, na času i vannastavnim aktivnostima

Jezik koji nastavnice i nastavnici koriste u učionici ili u vannastavnim aktivnostima može ili ojačati negativne rodne stereotipe ili promovirati rodnu uključenost i ravnopravnost. Nastavnice i nastavnici trebaju koristiti obje rodne zamjenice kada navode primjere i sa poštivanjem da se odnose prema svim đacima, bez obzira na njihov spol / rod.

Planiranje časa/nastave

Nastavnice i nastavnici, koji su rodno odgovorni, pri planiranju nastave uzimaju u obzir rod, kao i razlike u potrebama učenica i učenika za učenjem na osnovu njihovog različitog društvenog porijekla i stilova učenja. Rodno prilagođen plan nastave uzima u obzir sljedeće elemente: nastavni materijali i materijali za učenje, metode i tehnike poučavanja, aktivnosti na času, raspored u učionici, te izgled učionice.

Materijali za učenje – udžbenici, zbirke, radne sveske itd.

Preporuke svim nastavnicama i nastavnicima su:

- Razvijte ili prilagodite svoje materijale tako da budu rodno inkluzivni i osigurajte da

- promoviraju poruke rodne ravnopravnosti u društvu.
- Koristite udžbenike i materijale koji promovišu rodnu ravnopravnost.
- Ako nemate takve udžbenike na raspolaganju, možete uključiti razred u kritičku analizu slika ili teksta kroz rodnu perspektivu.

Postojeći nastavni materijali

Nastavnice i nastavnici trebaju izvršiti analizu tekstualnih i vizualnih elemenata lekcija u udžbenicima. To je moguće ostvariti kroz postavljanje pitanja koja su detaljnije predstavljena u Dodatku ovog priručnika. Na osnovu tih pitanja, te ovisno o dobivenim odgovorima, potrebno je razmotriti revidiranje ili dopunjavanje nastavnog materijala.

Adaptacija nastavnih materijala da budu rodno odgovorni

Nastavni materijali za rodno odgovorno poučavanje su djelotvorni onda kada se u procesu učenja koriste participativne metode, zajednički rad i kada su usredotočeni na učenice i učenike, pri tome uzimajući u obzir njihove specifične i različite potrebe. Pomoću raznih metoda, koje uključuju više vrsta inteligencije i različite stilove učenja, dolazi se do toga da učenice i učenici sa različitim obrazovnim potrebama sudjeluju u većoj mjeri. Treba, također, koristiti materijal koji je kulturno relevantan za živote učenica i učenika, uz primjere iz stvarnog života, situacije i pitanja iz zajednice kao glavne materijale za raspravu. Korištenje priča, primjera i slika koje odražavaju lokalni kontekst uključuje učenice i učenike u proces učenja putem povezivanja složenih predmeta i tema sa stvarima koje znaju. Kad god naiđu na rodno pristrane ili diskriminacijske ilustracije, primjere ili izjave u udžbeniku ili drugom nastavnom materijalu, nastavnica i nastavnik trebaju postaviti kritička pitanja, pružiti rodno odgovornu analizu problema i dodati vlastite primjere koji pokazuju učešće žena / djevojčica i muškaraca / dječaka u raznim ulogama. Nastavnice i nastavnici trebaju raditi pojedinačno ili u suradnji sa svojim kolegicama i kolegama kako bi razvili vlastite rodno osjetljive nastavne materijale i materijale za učenje iz časopisa, knjiga, filmova, videozapisa i mnoštva online izvora. Pozitivne slike oba spola također se mogu postaviti u učionicu ili dijeliti online kako bi se pomoglo u stvaranju rodno odgovornog okruženja.

Raspored učionice

Važno je izbjeći tipični raspored učionice zasnovan na tradicionalnim procesima socijalizacije. Drukčiji raspored, poput dijeljenja razreda u manje grupe ili sjedenja u krugu, može potaknuti sve učenice i učenike na aktivno učešće. Tamo gdje to nije moguće, treba razmisliti o rotiranju stolica kako biste bili sigurni da su sve učenice i učenici uključeni. Kakav je raspored sjedenja, i da li djevojčice i dječaci dijele stolove? Ohrabrite djevojčice i dječake da dijele radni prostor kako bi srušili prepreke, razumjeli se i poštovali i radili zajedno ka zajedničkom cilju.

Upravljanje učionicom

Potrebno je osigurati takvo upravljanje učionicom koje pomaže u razvijanju međusobno podržavajućih interakcija između učenica i učenika, i nastavnica i nastavnika. To se radi kroz systemske i strukturalne korake koji njeguju sigurnost i inkluzivno okruženje za učenje za sve učenice i učenike, kroz kolektivni razvoj pozitivnih grupnih normi. Treba uključiti aktivnosti koje razvijaju emocionalnu inteligenciju i vještine rješavanja sukoba kako bi učenici dobro surađivali, te preduzeti svjesne korake kako bi se potaklo učešće svih učenica i učenika, i promovirali svi oblici ravnopravnosti, uključujući i rodnu.

DODATAK: ALATKA ZA PROCJENU I OBOGAĆIVANJE LEKCIJA PREMA NAČELIMA RODNO ODGOVORNOG POUČAVANJA

Drage nastavnice i nastavnici, ove upute pomoći će vam da:

- procijenite u kojoj mjeri su materijali koje koristite u svom radu sa djecom prilagođeni načelima rodno odgovornog poučavanja,
- sami prilagodite, dopunite ili kreirate nastavne materijale koji omogućuju rodno odgovorno poučavanje.

Najprije pročitajte i pregledajte nastavni materijal koji želite koristiti da biste stekli opći dojam o sljedećim pitanjima:

- Da li su žene i muškarci (djevojčice i dječaci) ravnopravno predstavljeni u nastavnom materijalu?
- Da li materijal ostavlja dojam da je tema jednako zabavna i privlačna i za djevojčice i za dječake?
- Da li je materijal jednako poticajan za uključivanje djevojčica i dječaka u proces aktivnog učenja?

Nakon što ste stekli opći dojam, možete pristupiti detaljnijem pregledu, na osnovu narednih pitanja. Možda se i sami iznenadite!

Učestalost i redoslijed pojavljivanja muških i ženskih likova

- Koliki broj muškaraca, a koliki broj žena je spomenut ili prikazan u tekstu, zadacima i na ilustracijama?
- Kojim redoslijedom su primjeri muškaraca i žena izloženi? Naprimjer, da li su muškarci uvijek spomenuti na prvom mjestu, a žene poslije njih?

Šta ja mogu uraditi?

Ako je u tekstu i na slikama veći broj muškaraca i/ili su primjeri sa muškarcima uvijek prvi prikazani, možete postaviti djeci sljedeća pitanja i zadatke:

- Šta mislite, zašto je u tekstu i na ilustracijama prikazan veći broj muških nego ženskih likova? (Diskusiju moderirati tako da djeca na kraju razumiju da je pristup školovanju, nauci i umjetnosti kroz historiju, za žene bio vrlo otežan)
- Možete li pronaći što više primjera žena koje su se kroz istoriju bavile ovim područjem (misli se na područje koje se obrađuje u datoj lekciji) i prikazati razredu njihove životne priče?
- Možete li pronaći istaknute žene koje se danas bave ovim područjem (misli se na područje koja se obrađuje u datoj lekciji)?

Cilj ovih pitanja i zadataka jeste da djeca razumiju da su prepreke koje su kroz historiju stajale pred ženama danas u velikoj mjeri uklonjene, te da veći broj muških likova u literaturi ne znači da to područje nije za žene.

DODATAK: ALATKA ZA PROCJENU I OBOGAĆIVANJE LEKCIJA PREMA NAČELIMA RODNO ODGOVORNOG POUČAVANJA

Način predstavljanja ženskih i muških likova u tekstu, zadacima i ilustracijama

- Koju vrstu aktivnosti obavljaju prikazani likovi?
- Da li su žene prikazane, naprimjer, kroz:
 - Njegujuće uloge (npr. medicinske sestre, majke, itd.)
 - Poslovne uloge (npr. inženjerke, poslovne žene, itd.)
 - Liderske uloge (npr. direktorice, predvodnice društvenih pokreta, itd.)
 - Podređene uloge (npr. sekretarice, pomoćnice, itd.)
 - Patrijarhalne uloge (npr. kućanice, kuharice, itd.)
 - Kreativne uloge (npr., umjetnice, naučnice itd.)
 - itd.
- Kakve psihološke osobine su dodijeljene ženama, a kakve muškarcima? Npr. da li su prikazane kao vrijedne, inteligentne, hrabre, nježne, uporne itd.?
- Kako su prikazane uloge žena u okviru obitelji? Npr. da li uvijek žene vode brigu o djeci, pomažu, čiste, kuhaju itd.?
- Kojim aktivnostima se bave djevojčice, a kojim dječaci? Npr. da li su djevojčice prikazane u mirnim, a dječaci u dinamičnim aktivnostima?
- Da li su djevojčice / žene prikazane u ravnopravnim ulogama? Naprimjer, na slici mogu biti i djevojčica i dječak, ali dječak izvodi eksperiment a djevojčica samo promatra; ili na slici mogu biti muškarac i žena, ali muškarac rukuje mašinom, a žena je prikazana u ulozi sekretarice; ili muškarac u ulozi doktora, a žena u ulozi medicinske sestre.
- Da li ima primjera u kojima muškarci rade tradicionalno „ženske“ poslove (naprimjer, muškarac koji kuha ili drži bebu) i žena koje rade tradicionalno „muške“ poslove (naprimjer, žena koja vozi autobus ili nadzire gradnju)?
- Postoje li drugi znaci koji ukazuju na podređen ili neravnopravan položaj žene?

Šta ja mogu uraditi?

Ukoliko su ženski likovi u nastavnom materijalu uglavnom prikazani u tradicionalnim, patrijarhalnim ili podređenim ulogama, možete djeci postaviti sljedeća pitanja i zadatke:

- Šta mislite, zašto su ženski likovi uglavnom prikazani u podređenim ulogama? *(Diskusiju moderirati tako da djeca razumiju da je patrijarhalna uloga žene u današnjem društvu još uvijek vidljiva.)*
- Možete li navesti što više primjera iz javnog ali i privatnog života žena koje su uspješne naučnice, umjetnice, liderke itd.?
- U grupama prodiskutujte o tome šta mislite da je „za djevojčice / žene“, a šta mislite da je „za dječake / muškarce“. Da li je fudbal samo za dječake, a lutkice samo za djevojčice? Zašto tako mislite? *(Diskusiju moderirati tako da djeca na kraju razumiju da igre, aktivnosti i poslove ne treba birati na osnovu spola, već na osnovu ličnih afiniteta i interesiranja.)*

Cilj ovih pitanja i zadataka je izgraditi svijest o jednakim mogućnostima za djevojčice i dječake u bilo kojem području koje ih interesira, bez obzira na tradicionalne društvene okvire i očekivanja.

DODATAK: ALATKA ZA PROCJENU I OBOGAĆIVANJE LEKCIJA PREMA NAČELIMA RODNO ODGOVORNOG POUČAVANJA

Poticanje djevojčica i dječaka na jednako uključivanje u proces učenja

- Da li su primjeri i zadaci osmišljeni tako da budu jednako poticajni i za djevojčice i za dječake (naprimjer, svi primjeri su u vezi sa tradicionalno „dječakim“ interesiranjima, poput oružja i automobila)?
- Da li su teme koje se obrađuju povezane sa primjerima i problemima iz stvarnog života koji su zanimljivi i djevojčicama i dječacima (naprimjer, kako se kreće električni romobil, kako radi mobilni telefon)?
- Postoje li zadaci kojim se potiče i djevojčice i dječake na razmišljanje i isprobavanje novih ideja?

56

Šta ja mogu uraditi?

Ukoliko su primjeri i zadaci osmišljeni tako da ne potiču djevojčice i dječake na uključivanje u proces učenja, možete pokušati nešto od sljedećeg:

- Navedite djecu da iznađu što više tema i problema koje ih interesiraju, a zatim zajedno tragajte za poveznicama između gradiva i tih tema i problema? Naprimjer, ako ih interesiraju kompjuterske igrice, možemo li naći lekcije koje su važne za razumijevanje funkcioniranja neke igrice?
- Oformite mješovite grupe dječaka i djevojčica i razgovarajte o mogućim liderima svake od grupa. Razgovarajte o osobinama koje treba imati vođa grupe, bez obzira na spol.
- Dajte djeci zadatak da sami pronađu problem koji ih zanima i zamisle što više mogućih, ali i nemogućih ili neobičnih rješenja za taj problem. Dok to rade, promatrajte i osigurajte da djevojčice i dječaci budu jednako aktivni u predlaganju rješenja.

Cilj ovih aktivnosti je da se i djevojčice i dječaci zainteresiraju i aktivno uključe u proces učenja.

57

DODATAK: ALATKA ZA PROCJENU I OBOGAĆIVANJE LEKCIJA PREMA NAČELIMA RODNO ODGOVORNOG POUČAVANJA

Poticanje rodne odgovornosti kroz interakciju sa učenicima

- Kakvi su moji stavovi o rodnim ulogama i očekivanjima? Kako se taj moj stav preslikava na moju nastavu? Da li svjesno ili nesvjesno djeci šaljem poruke da je neka boja, igra ili zanimanje dobro samo za dječake ili samo za djevojčice?
- Da li sa svojim đacima razgovaram o rodnim ulogama, društvenim očekivanjima? Koji dio moje nastave bi bio pogodan za takav razgovor?
- Reagiram li kada neko od djece pokazuje predrasude prema rodnim ulogama i očekivanjima (naprimjer, ako neko kaže da su žene slabiji vozači ili da je ženama mjesto u kući)? Kako bi se takve situacije mogle iskoristiti za konstruktivnu raspravu?
- Dajem li dovoljno primjera i zadataka koji potiču uključivanje svakog djeteta u aktivan proces učenja?

58

Šta ja mogu uraditi?

Ukoliko ste u odgovorima na navedena pitanja ustanovili da postoji prostor za poboljšanje, možete pokušati nešto od navedenog:

- Pronađite ili napravite priliku u svojoj nastavi za pokretanje razgovora o rodnim ulogama i očekivanjima (naprimjer, iskoristite čas odjeljenske zajednice za raspravu).
- Osobnim primjerom i jasnim stavovima eksplicitno iskažite povjerenje u sposobnosti i djevojčica i dječaka (naprimjer, jasno ističite kako su djevojčice i dječaci jednako sposobni za učenje i rješavanje problema, naročito kada su u pitanju prirodne nauke i umjetnost).
- Jasno reagirajte na javno iskazane predrasude i očekivanja (naprimjer, ako neko na času makar i u šali izjavi da je „ženi mjesto u kući“, organizirajte diskusiju sa iznošenjem validnih argumenata kojom se može pobiti takav stav).

Cilj ovih aktivnosti je da ličnim primjerom, stavovima i radom jasno promovirate i potičete rodnu ravnopravnost, kao i jednaka prava i mogućnosti za sve djevojčice i dječake.

59

LITERATURA

EC (1998). *One hundred words for equality. A Glossary of terms on equality between women and men*. Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion (European Commission), European Commission.

FAWE (2018). *Gender Responsive Pedagogy: A Toolkit for Teachers and Schools*. 2nd, updated ed. Nairobi: Forum for African Women Educationalists. FAWE House.

Freire, P. (2000). *Pedagogy of the oppressed*. Izdanje povodom 30 godišnjice prvog izdanja. New York: Continuum.

Freire, P. (2005). *Education for Critical Consciousness*. New York: Continuum.

Hasanagić, J. (2012). Spol, rod rodne, uloge i seksualna orijentacija. U: Aida Spahić i Saša Gavrić (Ur.) *Čitanka LGBT ljudskih prava*, Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Fondacija Heinrich Boll – Ured u Sarajevu.

hooks, b. (1994). *Teaching to Transgress: Education as the Practice of Freedom*. New York, NY: Routledge.

hooks, b. (2000). *Feminism Is for Everybody: Passionate Politics*. Cambridge, MA: South End Press.

Mlama, P., Dioum, M., Makoye, H., Murage, L., Wagah, M. & Washika, R. (2015). *Gender Responsive Pedagogy: A Teacher's Handbook*. Nairobi: Forum for African Women Educationalists (FAWE).

Reardon, B. (Ed.). (1988). *Educating for global responsibility: Teacher designed curricula for peace education, K-12*. New York: Teachers College Press, Columbia University.

Spahić Šiljak, Z. (2019). *Sociologija roda – feministička perspektiva*. Sarajevo: TPO Fondacija.

Spahić Šiljak, Z. (2015). *Zašto još uvijek govorimo o seksizmu?* U: Monja Šuta-Hibert (Ur.) *Rodni stereotipi. Zvuči poznato?* Sarajevo: TPO Fondacija.

Tollefson, K. & Osborn, M. (2008). *Cultivating the Learner-Centered Classroom: From Theory to Practice*. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.

UNESCO *Training Tools for Curriculum Development: A Resource Pack for Gender-responsive STEM Education (2017)*. Geneva: The International Bureau of Education – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (IBE-UNESCO).

UNESCO (2009). *Gender in Education Network in Asia-Pacific (GENIA) Toolkit: Promoting Gender Equality in Education*. Bangkok: UNESCO Bangkok.

UNESCO (2006). *Girls and Science – A Training Module on Motivating Girls to Embark on Science and Technology Careers*. Paris: UNESCO.

UNESCO (2003). *UNESCO's Gender Mainstreaming Implementation Framework: Baseline Definitions of Key Concepts and Terms*. Paris: UNESCO.

Uworwabayeho, A., Bayisenge, J., Katwaza, E., Umutoni, J., Habumuremyi, J. M. V., Rwabyoma, A. S. (2015). *National Gender Responsive Teachers' Guide*. UNICEF Rwanda.

Zakon o ravnopravnosti polova („Službeni glasnik BiH“, broj 16/03).

Zečević, I., & Subotić, S. (2021). *Socio-emocionalno učenje i kompetencije*. Banjaluka: Grafid.

